

(Απο)δομώντας μια de facto κατηγορία κρατουμένων: Δράστες εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας, καθεστώτα κράτησης και προτάσεις επανένταξης

Άννα Κασάπογλου

Διδάκτωρ Εγκληματολογίας Δ.Π.Θ., Δικαστική Υπάλληλος Εισαγγελίας
Πρωτοδικών Θεσσαλονίκης, Μέλος Σ.Ε.Π. Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου

Δημήτρης Κόρος

Διδάκτωρ Σωφρονιστικής Πολιτικής Δ.Π.Θ., Ειδικός Επιστήμονας Νομικής ΔΠΘ,
Μέλος Σ.Ε.Π. Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου

Νικόλαος Κ. Κουλούρης

Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής Δ.Π.Θ. Σωφρονιστικών Κανόνων.

1. Εισαγωγή

Αντικείμενο της μελέτης, στο πλαίσιο της οποίας διεξάγεται η έρευνα που παρουσιάζεται στη συνέχεια, είναι η διερεύνηση της μεταχείρισης των κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές που έχουν καταδικαστεί ή κατηγορούνται για αξιόποινες πράξεις κατά της γενετήσιας ελευθερίας και οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής (19ο κεφάλαιο του Ποινικού Κώδικα). Από τις διαθέσιμες πληροφορίες όσον αφορά την κατανομή και τον διαχωρισμό των κρατουμένων, είναι γνωστό ότι οι υπόδικοι και οι καταδικασθέντες για αυτές τις πράξεις κρατούνται είτε σε διαφορετικά καταστήματα κράτησης είτε σε ιδιαίτερα τμήματα των καταστημάτων κράτησης της χώρας, χωρίς τούτο να προβλέπεται από την ελληνική σωφρονιστική νομοθεσία. Γενικότερα, το έγκλημα για το οποίο κατηγορούνται ή συνεπεία του οποίου εκτίουν ποινή κατά της ελευθερίας οι κρατούμενοι δεν αποτελεί κριτήριο για την κατηγοριοποίηση και τον διαχωρισμό τους. Σύμφωνα με τον ερευνητικό σχεδιασμό, θα εξετασθεί εάν, ενώ οι κρατούμενοι αυτοί συγκροτούν μια de facto κατηγορία του πληθυσμού των εγκλείστων και, στην έκταση που συμβαίνει αυτό, ποιοι είναι οι λόγοι που έχουν οδηγήσει σ' αυτήν την επιλογή, τι συνεπάγεται αυτή για το ίδιο το σωφρονιστικό σύστημα, τους εργαζομένους σε αυτό, τους κρατουμένους, και την ασκούμενη αντεγκληματική πολιτική. Ειδικότερα, με τη μελέτη επιχειρείται να απαντηθούν ερωτήματα σχετικά με τον διαχωρισμό των κρατουμένων για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας από τον γενικό πληθυσμό των φυλακών, τους λόγους και τους τρόπους αυτού του διαχωρισμού, την εμπειρία εγκλεισμού των κρατουμένων αυτών σε σχέση με την άσκηση των

δικαιωμάτων τους. Η έρευνα αναμένεται ότι θα καταλήξει στην καταγραφή και τη διατύπωση προτάσεων για την εν γένει μεταχείριση αυτών των κρατουμένων και για τη διαμόρφωση πολιτικών επανένταξης προσαρμοσμένων στις ανάγκες τους. Προς το παρόν, από το ερευνητικό έργο έχει ολοκληρωθεί η προκαταρκτική έρευνα με τη συμμετοχή αποφυλακισθέντων οι οποίοι έχουν εκτίσει ποινές για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας και έχουν απευθυνθεί στην ΕΠΑΝΟΔΟ, το αρμόδιο για την κοινωνική επανένταξη αποφυλακισζομένων ΝΠΙΔ που εποπτεύεται από το Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη. Ο συνολικός ερευνητικός σχεδιασμός, οι αναθεωρήσεις του και τα αποτελέσματα της προκαταρκτικής έρευνας παρουσιάζονται στη συνέχεια.

2. Κοινωνική έρευνα σε περίοδο πανδημίας

Τα τελευταία χρόνια το διαδίκτυο κερδίζει ολοένα και περισσότερο έδαφος στην ποιοτική έρευνα, με αποκορύφωμα την εξάπλωση του ιού COVID-19 και την πανδημία, γεγονός που οδήγησε στην αυξημένη χρήση του διαδικτύου και των προσφερόμενων από αυτό μέσων για επαγγελματικούς, εκπαιδευτικούς και ψυχαγωγικούς σκοπούς. Έτσι, λόγω της απόστασης και της αδυναμίας φυσικής εγγύτητας, οι ερευνητές σε παγκόσμιο επίπεδο άρχισαν να στρέφονται σε εναλλακτικές και συνάμα καινοτόμες μεθόδους συλλογής ποιοτικών δεδομένων (Deakin & Wakefield, 2014· Janghorban, Roudsari & Taghipour, 2014· Sullivan, 2012: 54-55· Rezabek, 2000).

Ο αρχικός σχεδιασμός της παρούσας μελέτης αφορούσε αποκλειστικά υποδίκους και κατάδίκους για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας οι οποίοι βρίσκονται στα καταστήματα κράτησης Γρεβενών και Τρίπολης. Ωστόσο, μετά την επιβολή των περιοριστικών μέτρων προστασίας της δημόσιας υγείας από τη διασπορά του κορωνοϊού, η διαδικασία αδειοδότησης των ερευνητών για τη διεξαγωγή της έρευνας στα προαναφερθέντα καταστήματα κράτησης παρέμεινε εκκρεμής. Η πολύμηνη παράταση των περιοριστικών μέτρων και οι δεσμευτικές προθεσμίες για την υποβολή των παραδοτέων της έρευνας, η οποία είναι χρηματοδοτούμενη,¹ κατέστησαν αναγκαία την αναζήτηση εναλλακτικών λύσεων.

Ως εκ τούτου, ο ερευνητικός σχεδιασμός τροποποιήθηκε, ώστε στην έρευνα να περιληφθούν αποφυλακισμένοι οι οποίοι είχαν κρατηθεί για εγκλήματα του 19ου κεφαλαίου του ΠΚ. Οι

1. Με τίτλο «Κρατούμενοι για σεξουαλικά εγκλήματα: Καθεστώς κράτησης, εμπειρία του εγκλεισμού και παρεμβάσεις επανένταξης», στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση», Κωδικός Πρόσκλησης ΕΔΒΜ103, τίτλος «Υποστήριξη ερευνητών με έμφαση στους νέους ερευνητές-κύκλος Β'».

ερευνητές απευθύνθηκαν σε φορείς όπως η ΕΠΑΝΟΔΟΣ, η ΑΡΣΙΣ και η Περιφερειακή Διεύθυνση Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας του ΟΑΕΔ. Η προσπάθεια αυτή καρποφόρησε με εξυπηρετούμενους από την ΕΠΑΝΟΔΟ, με τους οποίους πραγματοποιήθηκαν διαδικτυακά ατομικές ημι-δομημένες συνεντεύξεις. Οι συνεντεύξεις αυτές αποτελούν μέρος της ευρύτερης έρευνας και θα αξιοποιηθούν συμπληρωματικά με άλλα εργαλεία συλλογής δεδομένων [όπως δια ζώσης ατομικές συνεντεύξεις, ομαδικά εστιασμένες συνεντεύξεις με κρατούμενους, συνεντεύξεις με το προσωπικό κ.λπ.] (LoIacono, Symonds & Brown, 2016), και τα αποτελέσματα που θα προκύψουν από τη συγκεκριμένη μέθοδο θα χρησιμοποιηθούν στη διαμόρφωση ερωτήσεων στις συνεντεύξεις με κρατούμενους που θα ακολουθήσουν (Rezabek, 2000).

3. Η βιογραφική προσέγγιση ως μια μορφή αφηγηματικής πρακτικής έρευνας

Η διερεύνηση της εμπειρίας του εγκλεισμού των κρατουμένων για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας θα βασιστεί σε εργαλεία της αφηγηματικής έρευνας. Η αφήγηση, ως ένας λόγος που δίνει έμφαση στις ατομικές ιστορίες όπως τις καταθέτουν τα ίδια τα άτομα, οργανώνει ουσιαστικά την ανθρώπινη εμπειρία (Hollway & Jefferson, 2000: 32). Με τον τρόπο αυτό αποτελεί έναν τρόπο κατανόησης της εμπειρίας, συνδυασμένο με μια ερευνητική μεθοδολογία (Given, 2008: 541). Στο πλαίσιο της αφηγηματικής έρευνας εντάσσονται η βιογραφική προσέγγιση, η οποία αποτελεί μια μορφή αφηγηματικής πρακτικής, και η *ιστορία ζωής*, η οποία αποτελεί την κύρια μορφή του υλικού που παράγεται μέσω της προσέγγισης αυτής (Λυδάκη, 2001: 209-212· Πανταζής, 2009: 65 & 79· Τσιώλης, 2007: 97· Plummer, 2000: 37-38). Η ιστορία ζωής αναφέρεται σε βιώματα και εμπειρίες ενός δρώντος υποκειμένου, όπως αυτά αλληλεπιδρούν με το κοινωνικό γίνεσθαι, και για τον λόγο αυτό θεωρείται κατάλληλη μέθοδος για τη μελέτη του τρόπου με τον οποίο βίωσαν οι αποφυλακισμένοι την εμπειρία του εγκλεισμού, ενταγμένη στην κοινωνική πραγματικότητα τόσο της φυλακής, όσο και της κοινωνίας (Atkinson, 1998: 24). Είναι σημαντικό να διευκρινιστεί πως η παρούσα έρευνα κινείται στο πλαίσιο της επιστήμης της εγκληματολογίας και δεν εστιάζει σε ψυχολογικού τύπου πληροφορίες. Επιπλέον, σε μια έρευνα ιστοριών ζωής παρέχεται η δυνατότητα μιας ιδιαίτερα ανοιχτής κι ευέλικτης συνέντευξης, τόσο σχετικά με τη δομή, όσο και με τη θεματολογία (Atkinson, 1998: 24-25), γεγονός εξαιρετικά βοηθητικό σε συνεντεύξεις οι οποίες πραγματοποιούνται διαδικτυακά.

4. Περιγραφή της ερευνητικής μεθοδολογίας

Επιλογή των συμμετεχόντων

Οι διαδικτυακά διαμεσολαβούμενες συνεντεύξεις προσιδιάζουν αρκετά σε αυτές που πραγματοποιούνται δια ζώσης, καθώς αυτό που αλλάζει περισσότερο είναι το περιβάλλον στο οποίο πραγματοποιούνται (Abrams & Gaiser, 2017: 435· Deakin & Wakefield, 2014: 608). Η τεχνολογία στην προκειμένη περίπτωση είναι ένα μέσο για τη συλλογή των δεδομένων (Salmons, 2012a: 12). Έτσι, η επιλογή των συμμετεχόντων ακολουθεί την ίδια λογική με αυτήν που διέπει τις δια ζώσης συνεντεύξεις. Στην παρούσα έρευνα οι συμμετέχοντες επιλέχθηκαν σκόπιμα με εντοπισμό πριν απ' όλα του πληθυσμού από τον οποίο θα μπορούσαν να προκύψουν συμμετέχοντες (αποφυλακισμένοι καταδικασθέντες για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας), με πρόσθετο κριτήριο τα καταστήματα κράτησης στα οποία είχαν εκτίσει την ποινή τους, εν προκειμένω τα Κ.Κ. Γρεβενών και Τρίπολης (Babbie, 2011: 291-292· Glesne, 2018: 99· Salmons, 2012a: 13-15· Ritchie, Lewis & Elam, 2003: 78-80).

Ακολούθως, με άδεια του ΔΣ της ΕΠΑΝΟΔΟΥ, το προσωπικό του φορέα ανέτρεξε στα αρχεία του και έκανε μια διαλογή μεταξύ των εξυπηρετούμενων αποφυλακισμένων με βάση την αξιόποινη πράξη τους. Το δειγματοληπτικό πλαίσιο (sample frame), δηλαδή, είχε να κάνει με μια υπάρχουσα βάση δεδομένων στην οποία αναζητήθηκαν πιθανοί συμμετέχοντες (existing sample frames) (Babbie, 2011: 316-321· Salmons, 2015: 152· Salmons, 2012a: 14-15). Για τον αριθμό των συμμετεχόντων σε μια διαδικτυακή έρευνα δεν ακολουθούνται τυποποιημένες διαδικασίες και οδηγίες και αυτές εξαρτώνται από τα κριτήρια που τίθενται, τα οποία με τη σειρά τους επηρεάζονται από τον σκοπό και τα ερευνητικά ερωτήματα (Glesne, 2018: 101-103· Salmons, 2015: 136-140). Συνεπώς, στη συγκεκριμένη έρευνα και μέχρι την παρούσα στιγμή έχουν πραγματοποιηθεί 7 συνεντεύξεις, καθώς, σύμφωνα με το προσωπικό της ΕΠΑΝΟΔΟΥ, μόνον ένας μικρός αριθμός εξυπηρετούμενων πληρούσε τα κριτήρια της έρευνας (έγκλημα κατά της γενετήσιας ελευθερίας). Από τη λίστα που διαμορφώθηκε ανταποκρίθηκαν όλοι και πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις μαζί τους, εκτός από έναν ο οποίος για επαγγελματικούς λόγους ανέβαλλε δύο φορές τη συνέντευξη, της οποίας εκκρεμεί η πραγματοποίηση.

Η διαδικασία διεξαγωγής της έρευνας

Οι συνεντεύξεις με τους αποφυλακισμένους πραγματοποιήθηκαν, όπως αναφέρθηκε, διαδικτυακά. Η καινοτομία, ωστόσο, της παρούσας μεθοδολογίας έγκειται στο γεγονός ότι συνδύασε τις παραδοσιακές διαδικασίες διεξαγωγής ποιοτικών συνεντεύξεων με το διαδίκτυο, το οποίο και αξιοποίησε ως μέσον για την πραγματοποίηση των συνεντεύξεων αυτών. Συγκεκριμένα, ο επιστημονικά υπεύθυνος της ερευνητικής ομάδας βρισκόταν στα γραφεία της ΕΠΑΝΟΔΟΥ, όπου προσέρχονταν οι συμμετέχοντες. Εκεί τους υποδεχόταν και τους εξηγούσε τους σκοπούς

της έρευνας, καθώς επίσης λάμβανε ενυπογράφως τη συναίνεσή τους τόσο για τη συμμετοχή τους στην έρευνα όσο και για την μαγνητοφώνηση ή/και μαγνητοσκόπηση της συνέντευξης. Κατόπιν, συνδεόταν στην πλατφόρμα WebEx ή Zoom με δικό του λογαριασμό με τους δύο ερευνητές οι οποίοι βρίσκονταν στη Θεσσαλονίκη και αποχωρούσε από την αίθουσα, μένοντας ωστόσο διαθέσιμος για την επίλυση τεχνικών προβλημάτων ή προβλημάτων σύνδεσης. Οι ερευνητές με τη σειρά τους, αφού έκαναν τη γνωριμία με τον εκάστοτε συμμετέχοντα, αναλάμβαναν εκ περιτροπής ρόλους συντονιστή και βοηθού συντονιστή στις συνεντεύξεις. Στόχος αυτού του διαχωρισμού ήταν ο ένας εκ των δύο ερευνητών να ασχολείται περισσότερο με τα τεχνικά ζητήματα, τη μαγνητοφώνηση/ μαγνητοσκόπηση, αλλά και την παρακολούθηση του οδηγού συνέντευξης. Η παρουσία δύο ερευνητών (αντί ενός) βοήθησε πολύ τη διαδικασία, καθώς οι συμμετέχοντες ένιωθαν περισσότερο ότι συμμετέχουν σε μια ανοιχτή συζήτηση και όχι σε μια συνέντευξη, συνεπώς ήταν περισσότερο δεκτικοί και απάντησαν χωρίς πρόβλημα σε όλες τις ερωτήσεις.

Στη σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ των συμμετεχόντων και των ερευνητών βοήθησε αφενός το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες προσεγγίστηκαν μέσω της ΕΠΑΝΟΔΟΥ, ενός φορέα δηλαδή που ήδη γνώριζαν και τους ήταν οικείος ο χώρος, κατά συνέπεια υπήρχε ήδη μια θετικά προσδιορισμένη σχέση, και αφετέρου η παρουσία του ακαδημαϊκού συμβούλου, ο οποίος υποδέχονταν τους συμμετέχοντες, τους εξηγούσε τους σκοπούς της έρευνας και έκανε τη γνωριμία με τους ερευνητές οι οποίοι ήταν συνδεδεμένοι διαδικτυακά. Έτσι ενισχυόταν μια σχέση οικειότητας κι εμπιστοσύνης που προϋπήρχε (O' Connor & Madge, 2017: 426-427).

Ο οδηγός ερωτήσεων της διαδικτυακής συνέντευξης

Η διεξαγωγή ποιοτικών συνεντεύξεων με τη χρήση κάμερας, σε πραγματικό χρόνο προσιδιάζει πολύ στον τρόπο με τον οποίο διεξάγονται οι δια ζώσης συνεντεύξεις (O' Connor & Madge, 2017: 425). Έτσι, λαμβάνοντας υπόψη τα ερευνητικά ερωτήματα, τους ερευνητικούς στόχους και το περιβάλλον διεξαγωγής των συνεντεύξεων (διαδίκτυο), η έρευνα αξιοποίησε τις ημι-δομημένες συνεντεύξεις (Salmons, 2012a: 19-20). Υπήρχε ένα σύνολο προκαθορισμένων ερωτήσεων από πλευράς των ερευνητών, που ωστόσο επέτρεπε την ευελιξία ως προς τη σειρά ή ως προς το περιεχόμενο ανάλογα με τον κάθε συμμετέχοντα, καθώς επίσης και την προσθήκη ή την παράλειψη κάποιων ερωτήσεων ανάλογα με την έκβαση της συνέντευξης (Ιωσηφίδης, 2008: 112· Bryman, 2004: 321). Η επιλογή της τηλεδιάσκεψης ως μέσο για την πραγματοποίηση των συνεντεύξεων ενίσχυσε την επιλογή των ημι-δομημένων συνεντεύξεων, οι οποίες από τη μια επιτρέπουν την ευελιξία, στοιχείο απαραίτητο για τη διαδικτυακά διαμεσολαβούμενη έρευνα, και από την άλλη θέτουν ένα πλαίσιο στη συζήτηση (Salmons, 2015: 215· Salmons, 2012a: 21).

Οι εισαγωγικές ερωτήσεις αφορούσαν δημογραφικά στοιχεία και στοιχεία σχετικά με την ποινική κατάσταση των συμμετεχόντων. Ακολουθούσε μια σειρά ερωτήσεων για το πώς βίωσαν τον εγκλεισμό, και οι συνεντεύξεις ολοκληρώνονταν μια ομάδα ερωτήσεων για την περίοδο μετά την αποφυλάκιση (O' Connor & Madge, 2017: 425· Salmons, 2015: 210-211).

5. Ανάλυση των δεδομένων: Τα κύρια ερευνητικά αποτελέσματα

Η ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων πραγματοποιήθηκε με βάση τις αρχές της *θεματικής ανάλυσης* (Glesne, 2018: 287-325· Ritchie, Spencer & O' Connor, 2003: 219-262).

Το προφίλ και η ποινική κατάσταση των συμμετεχόντων

Οι συμμετέχοντες της έρευνας ήταν όλοι Έλληνες, εκτός ενός που ήταν από την Αλβανία. Ήταν κατά μέσο όρο 56 ετών και όλοι, πλην ενός ο οποίος ήταν άγαμος και ήταν ο μικρότερος ηλικιακά, ήταν διαζευγμένοι ή σε διάσταση και είχαν από 2 παιδιά. Τα επαγγέλματά τους πριν από τη φυλάκισή τους δεν απαιτούσαν ειδικές γνώσεις ή εκπαίδευση, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις οι συμμετέχοντες ήταν χειρώνακτες, εκτός ενός, ο οποίος ήταν δημόσιος υπάλληλος σε υψηλή θέση και με καλό εισόδημα. Οι 5 από τους 7 ήταν απόφοιτοι Λυκείου και οι άλλοι 2 απόφοιτοι Δημοτικού, μεταξύ των οποίων και ο ένας που ήταν αλλοδαπός. Όσοι ήταν Έλληνες προέρχονταν από περιοχές της Κεντρικής Ελλάδας και οι 6 από τους 7 διέμεναν στην Αθήνα.

Οι πράξεις για τις οποίες κατηγορήθηκαν μπορούν να διαχωριστούν σε τρεις ευρείες κατηγορίες. Στις 4 περιπτώσεις οι συμμετέχοντες κατηγορήθηκαν για έγκλημα κατά της γενετήσιας ελευθερίας σε βάρος ανηλίκου, στις 2 για βιασμό και στη 1 για *μαστροπεία*. Οι 2 δεν παραδέχονται το αδίκημα για το οποίο κατηγορήθηκαν, οι 3 παραδέχονται εν μέρει τις πράξεις που τους αποδόθηκαν και οι 2 τις παραδέχονται πλήρως (ο ένας εκ των δύο είχε καταδικαστεί και άλλη φορά για το ίδιο αδίκημα). Κατά μέσο όρο για τις εν λόγω αξιόποινες πράξεις η *επιβληθείσα ποινή είναι τα 13 έτη*, ενώ η *διάρκεια της παραμονής* των συμμετεχόντων στη φυλακή είναι κατά μέσο όρο τα 7 έτη. Ποινικό προηγούμενο για σεξουαλικό αδίκημα είχαν οι 2 από τους 7, ένας εκ των οποίων ήταν είχε διαπράξει το ίδιο αδίκημα στο παρελθόν. Πειθαρχικό παράπτωμα στη φυλακή δεν είχε κανείς και όσοι είχαν μεταχθεί σε άλλα καταστήματα, από αυτά στα οποία είχαν εισαχθεί αρχικά, μετακινήθηκαν για οικονομικούς λόγους ή για λόγους προστασίας ή ελλείψει χώρου στο κατάστημα κράτησης όπου βρίσκονταν. Όλοι οι συμμετέχοντες έχουν εκτίσει είτε μέρος της ποινής τους είτε ολόκληρη την ποινή τους στο κατάστημα κράτησης της Τρίπολης, και 3 από αυτούς έχουν κρατηθεί και στη φυλακή Γρεβενών.

Η διαβίωση των κρατουμένων για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας

Όπως αναφέρθηκε, οι 5 από τους 7 συμμετέχοντες είχαν εκτίσει μακροχρόνια ποινή εγκλεισμού. Εκτός από 2, οι οποίοι είχαν παραμείνει στη φυλακή 8 και 10 μήνες αντίστοιχα, όλοι οι υπόλοιποι ανέφεραν ότι εργάζονταν κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού, και μάλιστα ότι η εργασία ήταν μια στρατηγική επιβίωσης μέσα στη φυλακή. Ενδιαφέρον εύρημα είναι ότι οι συμμετέχοντες εργάζονταν σε προνομιούχες θέσεις μέσα στα καταστήματα κράτησης, όπως είναι το ιατρείο, τα μαγειρεία ή η θέση του «θαλαμάρχη».

Η εργασία συνιστούσε τον μοναδικό τρόπο για να περνά πιο γρήγορα ο χρόνος μέσα στη φυλακή, καθώς, σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, στο κατάστημα κράτησης Τρίπολης, υπήρχε παντελής έλλειψη δραστηριοτήτων: *Η ρουτίνα που δεν είχα να περάσω την ώρα μου [Τρίπολη, μαστροπεία², 10 μήνες] / Στην Τρίπολη, όχι. Τίποτα. Στην Τρίπολη αν ήταν δυνατόν να μη σε αφήνουν ούτε ρούχα να φοράς, θα γινόταν και αυτό [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου³, 23 έτη] / (στην Τρίπολη) Πέρα από την καθαριότητα που πρέπει να καθαρίζεις τον χώρο σου, το φαγητό και τις ώρες κοινής ησυχίας, τον υπόλοιπο χρόνο τον περνούσα έτσι, δεν έχει άλλα πράγματα να κάνεις [...] στην Τρίπολη κλείνανε τη βιβλιοθήκη, σπάνια ήταν ανοικτή [...] [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7,5 έτη].* Όσοι είχαν εκτίσει μέρος της ποινής στη φυλακή των Γρεβενών είπαν ότι εκεί υπήρχαν περισσότερες επιλογές διαχείρισης του χρόνου. Πριν απ' όλα, υπήρχε το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας για τους κρατούμενους- (στα Γρεβενά) *Αν ήθελες μπορούσες να πας σχολείο [...] [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / Στα Γρεβενά είχε προγράμματα. Ένα κρατούμενος πήρε το πτυχίο του από το λύκειο. Έδωσε εξετάσεις και πέτυχε στην πληροφορική [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / (στα Γρεβενά) Εκπαίδευση ή ραπτική. Να μάθουν να ράβουν. Από στολές σωφρονιστικών μέχρι ρούχα κρατουμένων. Υπήρχαν προγράμματα που λέγανε τι δουλειά μπορεί να γίνει μέσα και να τα προωθήσουμε έξω [...] [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7,5 έτη].*

Ως προτάσεις για την αντιμετώπιση του νεκρού χρόνου της φυλακής, οι συμμετέχοντες ανέφεραν τη δημιουργική απασχόληση και τις δραστηριότητες που σχετίζονται με την τέχνη: *Η θα μπορούσαν να έχουν κάποια απασχόληση δημιουργική [...] γιατί πιστεύω ότι η δημιουργία βοηθάει πολύ αυτούς που είναι κλεισμένοι [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη] / Να φτιάξουν εργαστήρια. Να μπορεί να διαβάξει ο άλλος. Βιβλιοθήκη. Δεν υπάρχει κανείς, μία δημιουργική απασχόληση, κάτι [...] μια θεατρική ομάδα [...] [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες].*

2. Οι περιπτώσεις των συμμετεχόντων αναφέρονται με βάση το αν έχουν εκτίσει την ποινή τους στις φυλακές Τρίπολης ή Γρεβενών, για τις αξιόποινες πράξεις που αποτελούν κριτήριο συμμετοχής τους στην έρευνα και τη διάρκεια του εγκλεισμού τους.

3. Έγκλημα κατά της γενετήσιας ελευθερίας με θύμα ανήλικο. Στην περιγραφή των περιπτώσεων από δω και στο εξής θα χρησιμοποιείται ο όρος «κατά ανηλίκου» για λόγους κωδικοποίησης.

Πέρα από την έλλειψη δραστηριοτήτων, κυρίως στη φυλακή της Τρίπολης, από τα πιο σημαντικά προβλήματα που αναφέρθηκαν αναφορικά με τις συνθήκες κράτησης ήταν η έλλειψη χώρου και ο συνωστισμός των κρατουμένων. Μάλιστα, πολύ συχνά τα προβλήματα αυτά οδηγούσαν σε προστριβές και συμπλοκές μεταξύ των κρατουμένων- *Λόγω του μεγάλου συνωστισμού πάντα υπήρχαν πολλές συμπλοκές μέσα στους θαλάμους [...] Όλα ξεκινάγανε από τον μικρό χώρο, από τον χώρο διαβίωσης [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη] / Μεταφέρθηκα γιατί η Τρίπολη δεν είχε χώρο, ήταν γεμάτη η φυλακή, κοιμόμασταν στριμωγμένοι [...] [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / Αυτή η φυλακή (σ.σ.: Τρίπολη) είναι για 60 άτομα και είχε 300. Στο διάδρομο της φυλακής είχε κρεβάτια, μέχρι και τριώροφα κρεβάτια. Εγώ ξεκίνησα από έναν διάδρομο για να μπω σε θάλαμο μετά. Περνάνε όλοι, το κρεβάτι σου είναι εκτεθειμένο, όποιος θέλει μπορεί να κάτσει [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη].*

Η έλλειψη στοιχειωδών αγαθών, όπως το ζεστό νερό και η θέρμανση, ήταν ακόμη ένα πρόβλημα το οποίο προκάλεσε σημαντικές δυσκολίες κατά την έκτιση της ποινής: *Αλλά οι συνθήκες δεν είναι καλές. Μπορεί να έχει κρύο υπό το μηδέν και να κάθεται έξω στην ουρά και να παγώνεις για να φας ένα πιάτο το μεσημέρι ή να βρέχει και να γίνεσαι μούσκεμα [...] δεν υπάρχει ζεστό νερό, εξατλείται αμέσως [...] [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες] / Είχε πάρα πολύ κρύο η Τρίπολη για μένα. Φορούσα πολλά ρούχα και κουβέρτες και πάλι κρύωνα. Η σόμπα που ήταν εκεί δεν κάνει. Έπρεπε να φύγω να κάνω 50 μέτρα απόσταση στο κρύο να κάνω μπάνιο [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες].*

Άλλο πρόβλημα των συνθηκών κράτησης σύμφωνα με τους συμμετέχοντες είναι η ελλιπής ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Οι 5 από τους 7 αποφυλακισθέντες είχαν πολύ επιβαρυσμένη υγεία και έχριζαν περίθαλψης, την οποία όμως δεν έλαβαν σε όλες τις περιπτώσεις. Το γεγονός αυτό δεν αφορά αποκλειστικά τη φυλακή της Τρίπολης, καθώς αναφέρθηκε ως πρόβλημα και φυλακών όπως το ΚΚ Κορυδαλλού: *Έκανα επτά μέρες στην Τρίπολη και ο καρδιολόγος μ'έστειλε επείγον στον Ευαγγελισμό. Επικίνδυνο άτομο για θέμα υγείας. Είδε το φάκελό μου και είπε ότι σε περίπτωση που πάθω έμφραγμα θα χρειαστεί bypass και οι συνθήκες στην Τρίπολη δεν ευνοούν και με στέλνει Κορυδαλλό. Έκατσα 25 μέρες στον Κορυδαλλό και δεν με εξέτασε κανένας γιατρός [...] Δεν μου δώσανε τα φάρμακα τέσσερις μέρες στα κρατητήρια εκεί στο Μεταγωγών [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες].*

Οι άτυποι κανόνες συμπεριφοράς στις ελληνικές φυλακές

Πέρα από τις συνθήκες κράτησης, οι οποίες αφορούν περισσότερο την ίδια τη λειτουργία του σωφρονιστικού συστήματος, αναφέρεται συχνά τόσο στη βιβλιογραφία (Αλοσκόφης, 2010) όσο και από τους ίδιους τους συμμετέχοντες ότι υπάρχουν συγκεκριμένοι κανόνες μεταξύ των κρατουμένων, αλλά και μεταξύ των κρατουμένων και του προσωπικού, οι οποίοι ρυθμίζουν

την καθημερινότητα και την αλληλεπίδραση όλων των εμπλεκόμενων μερών. Έτσι, αυτό που παρατηρήθηκε στην πράξη ήταν πριν απ' όλα ένας διαχωρισμός των κρατούμενων με βάση την αρχαιότητα και το αδίκημα: *Υπήρχε ένας άτυπος κώδικας σε σχέση με τα αδικήματα, οι ποινικοί ας πούμε με τους παιδόφιλους, τους ηθών. Έχουνε φάει ξύλο άτομα λόγω αδικήματος [...] οι παλιοί ό,τι ρούχο θέλανε μεταξύ τους, το παίρνανε [...] [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες] / [...] Υπήρχε ένας σεβασμός στα χρόνια του κρατούμενου [...] Όταν πήγα στα Γρεβενά ήμουν ήδη 12-13 χρόνια. Όταν έχεις χρόνια πολλά σε βοηθάνε κιόλας [...] Για τα άλλα αδικήματα, όμως, υπάρχει μεγάλο πρόβλημα. Για παράδειγμα κάποιος που κατηγορείται για βιασμό 70χρονης μπορεί να φάει ξύλο από κάποιον που έχει κλέψει από ανήλικα παιδιά που ζητιανεύουν χρήματα [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / Θεωρούσαν ότι όποιος έρχεται από κάτω (από Τρίπολη) είναι για ηθών. Εμείς είμαστε οι καλοί οι ποινικοί, εσείς οι κακοί οι ποινικοί και τα λοιπά [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7,5 έτη] / Έκανα φίλιες με πολύ παλιούς κρατούμενους που είχαν 10 χρόνια εκεί μέσα. Χώθηκα εκεί δηλαδή, μπήκα εκεί, χώθηκα σε αυτούς [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη]. Από την τελευταία απάντηση διαφαίνεται και μια τάση επιβίωσης ενός νέου κρατούμενου στη φυλακή. Σύμφωνα με τον άτυπο κώδικα, όσοι τελούν υπό την «προστασία» ενός παλιού κρατούμενου, δεν είναι εκτεθειμένοι σε κίνδυνο θυματοποίησης από τους άλλους κρατούμενους, οι οποίοι οφείλουν να μην τους πειράζουν.*

Ωστόσο, παρόλο που οι συμμετέχοντες ανέφεραν ότι υπήρχε ένα σύνολο άτυπων κανόνων που ρυθμίζουν τις σχέσεις τους, υπογράμμισαν πως οι κανόνες αυτοί είχαν πολύ μεγαλύτερη ισχύ στον Κορυδαλλό συγκριτικά με άλλα καταστήματα κράτησης και η παραβίασή τους μπορεί να οδηγούσε σε πολλά προβλήματα: *Στον Κορυδαλλό ήταν πιο επιβλητικός αυτός ο τρόπος [...] προσπαθούσαν με τον τρόπο τους να σου πάρουνε αυτό που θέλανε και μπορεί χωρίς προσφορά, χωρίς τίποτε [...] [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη] / Αυτά, ναι, ντάξει, υπάρχουν όχι στην Τρίπολη, στην Τρίπολη δεν είδα κάτι τέτοιο, αλλά στον Κορυδαλλό υπάρχει [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες]. Ο Κορυδαλλός είναι η μεγαλύτερη φυλακή της χώρας τόσο από άποψη χωρητικότητας όσο και αριθμού κρατούμενων, όπου παρατηρείται και μεγάλη ποικιλομορφία στην πληθυσμιακή σύνθεση. Με τον τρόπο αυτό ο κώδικας τηρείται αυστηρά και είναι καθοριστικός για τη διαβίωση. Έτσι, ακόμη και κάποιος που μπορεί να βρεθεί για μικρό χρονικό διάστημα στο συγκεκριμένο κατάστημα, είναι σε θέση να αντιληφθεί τους κανόνες και να τους ακολουθήσει ώστε να προστατευτεί, σε σύγκριση με άλλες φυλακές όπου η τήρηση αυτού του άτυπου κώδικα είναι πιο χαλαρή και χρειάζεται μεγαλύτερο διάστημα για να κατανοηθεί τι προβλέπει και τι συνέπειες έχει η μη συμμόρφωση σε αυτόν. Στην Τρίπολη, για παράδειγμα, παρατηρείται μια «ποινική ομοιογένεια», αφού εκεί κατά κόρον εγκλείονται κρατούμενοι για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, και ένας κρατούμενος που δεν θα περάσει αρκετό διάστημα εκεί, μπορεί να μη βιώσει κατά πόσον συγκεκριμένοι άτυποι κανόνες καθορίζουν την καθημερινότητα. Κάποιες φορές, μάλιστα, ο άτυπος κώδικας στην Τρίπολη μπορεί να ίσχυε αντίστροφα,*

δηλαδή να ήταν κάποιος ανεπιθύμητος εάν δεν ανήκε στην κατηγορία των κρατουμένων για έγκλημα κατά της γενετήσιας ελευθερίας: *Αν ο κρατούμενος έχει άλλο αδίκημα από τα δικά μας, εμείς μπορεί να έχουμε πρόβλημα με αυτόν. Έρχεται δηλαδή αυτός σε μας με τσαμπουκά και κάνει φασαρία, αλλά δεν τους παίρνει [...] γιατί εμείς είμαστε πολλοί κι αυτός ένας [...] [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη].*

Η στάση του προσωπικού αποτελεί επίσης σημαντική παράμετρο του άτυπου κώδικα των κρατουμένων. Αναφέρθηκε ότι οι υπάλληλοι, εκτός από τη δική τους βίαιη συμπεριφορά, επέτρεπαν ατύπως σε κρατούμενους οι οποίοι κατείχαν υψηλή θέση στην ιεραρχία της φυλακής, να «τιμωρούν» τους κρατούμενους για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, ασκώντας βία σε βάρος τους. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι πρόκειται για μια μορφή δυσμενούς μεταχείρισης σε βάρος των κρατουμένων που έχουν διαπράξει εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, η οποία ασκείται από το προσωπικό (και) μέσω άλλων κρατουμένων : *Όχι εντάξει, μέσα στην πτέρυγα δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτα οι υπάλληλοι. Αλλά όταν γίνονταν ένας τσακωμός, τους παίρνανε, τους βάζανε στα πειθαρχεία, και, όπως άκουσα από κάποιους, «χτυπάμε». Αν ήταν κάποιος που είχε κλέψει ας πούμε, δεν τον πειράζανε, μόνο αυτούς που ήταν για ηθών, παιδεραστές και τέτοια, αυτούς τους χτυπάγανε, αν ήταν για άλλα αδικήματα δεν χτυπάγανε αυτούς [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / Μέχρι και το τελευταίο διάστημα τους έβαζαν στο πειθαρχείο όσους έρχονταν από Τρίπολη για να πάνε στο δικαστήριο (στον Κορυδαλλό), και τους δίνανε τα κλειδιά οι υπάλληλοι για να μπουν μέσα [...] Αυτά είναι σε ακτίνες που έχουν μέσα πολύ βαρείς ποινικούς, έχουνε μέσα αναγκαστικά και ηθών και άλλους οι οποίοι στις άλλες ακτίνες σκοτώνονταν, αλλά τους πετούσαν όλους εκεί για να γίνεται ο κακός χαμός [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7,5 έτη].*

Ωστόσο, παρά την ισχύ των άτυπων αυτών κανόνων που ρυθμίζουν τις σχέσεις των κρατουμένων μεταξύ τους, αλλά και τη σχέση των κρατουμένων με το προσωπικό, παρατηρείται πως ίσως ο κώδικας αυτός δεν είναι τόσο σημαντικός στις περιπτώσεις που ο κρατούμενος είναι οικονομικά εύρωστος: *Μόνο το οικονομικό [...] Ένας κρατούμενος που έχει ας πούμε σεξουαλικό αδίκημα κατά ανηλίκου και έχει και φόνο κ.λπ., αν είναι σε καλή οικονομική κατάσταση, καλοπερνάει. Σας το λέω με μια λέξη: καλοπερνάει. Το χρήμα παίζει μεγάλη σημασία μέσα στη φυλακή. [...] οι γνωριμίες είναι τα πάντα. Ή αν έχεις γνωστό που έχει λεφτά, αν δεν έχεις εσύ [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη]. / Ναι σήμερα είναι πιο σκληρές (οι φυλακές) το κάνουν για μαγκιά. Μετά βέβαια καταλαβαίνεις ότι πάνω απ' όλα είναι το συμφέρον. Γιατί στην αρχή το κάνουν για μαγκιά, αλλά μετά μπορεί κάποιος να γίνει φίλος σου για το συμφέρον. Στη φυλακή αποκτά άλλο νόημα, άλλη έννοια [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη].* Έτσι, η οικονομική παράμετρος και το συμφέρον αναδεικνύονται καθοριστικοί παράγοντες για την ισχύ του άτυπου κώδικα συμπεριφοράς των κρατουμένων. Καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο θα βιώσει

κάποιος τον εγκλεισμό και πώς θα περάσει μέσα στη φυλακή, ανεξάρτητα από το αδίκημα για το οποίο κατηγορείται. Το εύρημα αυτό συνάδει και με τη βιβλιογραφία, καθώς όπως αναφέρει και ο Αλοσκόφης (2010: 39-40, 46-50), εντοπίζεται μια αλλαγή στους «παραδοσιακούς» άτυπους κανόνες και διαμορφώνεται ένας νέος κώδικας συμπεριφοράς, ο οποίος διατηρεί κάποια στοιχεία από τον παλιό και σηματοδοτεί ταυτόχρονα μια στροφή στην ατομικιστική νοοτροπία αντί της συλλογικής δράσης.

Τέλος, όσον αφορά την ιεραρχία μεταξύ των κρατούμενων για σεξουαλικά αδικήματα, για παράδειγμα μεταξύ παιδόφιλων και βιαστών, η πλειονότητα των συμμετεχόντων απάντησαν πως δεν υπάρχει- *Αυτοί που ήταν για ηθών δεν μπορούσε να βάλει χέρι ο ένας στον άλλο [...] μεταξύ τους δεν είχαν τέτοια προβλήματα* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλικού, 7 έτη και 10 μήνες] / *Εγώ όταν λέω ηθών εννοώ όλα αυτά τα σεξουαλικά αδικήματα. Μεταξύ αυτών δεν υπάρχει διαχωρισμός* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλικού, 23 έτη].

Δυσκολίες και στρατηγικές επιβίωσης των κρατουμένων κατά τη διάρκεια έκτισης της ποινής τους

Οι κρατούμενοι για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, πριν απ' όλες τις δυσκολίες τις οποίες καλούνταν να αντιμετωπίσουν, έπρεπε να αποσιωπήσουν το αδίκημά τους μέχρι να φτάσουν στον χώρο της φυλακής όπου διέμεναν κατά την έκτιση της ποινής τους. Η συνθήκη αυτή δεν αφορούσε τη φυλακή της Τρίπολης, αλλά κατά κύριο λόγο σχετιζόταν με την παραμονή τους είτε σε άλλα καταστήματα κράτησης, στα οποία βρέθηκαν για λίγο, είτε σε Αστυνομικά Τμήματα και το Τμήμα Μεταγωγών. Τη στρατηγική αυτή χρειαζόταν να χρησιμοποιούν σε κάθε μεταγωγή για δικαστικούς ή άλλους λόγους, ή οπουδήποτε συγχρωτίζονταν με τον υπόλοιπο πληθυσμό των κρατουμένων: *Έπρεπε να σκαρφιστώ κάποιο ψέμα, έπρεπε να πω κάποιο ψέμα για να μπορώ να μπω εκεί μέσα* (εννοεί στη φυλακή του Ναυπλίου, όπου μεταφέρθηκε για δικαστικούς λόγους) [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη]. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι αναφέρθηκε διακριτική μεταχείριση από πλευράς του προσωπικού εις βάρος των κρατουμένων για σεξουαλικά αδικήματα, είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι περισσότεροι από τους μισούς ανέφεραν ότι σωφρονιστικοί υπάλληλοι, ακόμη και αστυνομικοί, σε κάποιες περιπτώσεις, τους καθοδήγησαν/ συμβούλευσαν να μην αναφέρουν το αδίκημά τους, ώστε να αποφύγουν πιθανή βία ή κακοποίηση από άλλους κρατούμενους: *Με συμβούλευσε κάποιος υπάλληλος να μην πω το αδίκημά μου για να μην έχω προβλήματα κι έτσι έκανα* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλικού, 7 έτη και 10 μήνες] / *Οι σωφρονιστικοί μου είπαν να μην πω για ποιο λόγο είμαι μέσα* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλικού, 23 έτη] / *Στη ΓΑΔΑ μου λέγανε οι φύλακες να μην πω σε κανέναν για την Τρίπολη* [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες].

Τα βασικότερα προβλήματα και οι βασικές δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι συμμετέχοντες κατά την έκτιση της ποινής τους συνδέονταν με τα προβλήματα υγείας που αντιμετώπιζαν (οι οποίοι ήταν άνω των 50 ετών) και τα προβλήματα που προέκυπταν από τις συνθήκες κράτησης (όπως το κρύο, η έλλειψη χώρου, ο συνωστισμός): *Το μεγαλύτερό μου πρόβλημα έχει να κάνει με την υγεία μου [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες] / Έπαθα έμφραγμα μέσα στη φυλακή [...] μου κάναν μπαλονάκι [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / Σκεφτόμουν πώς θα αντέξω (στη δεύτερη φυλάκιση στην Τρίπολη) ήμουν πολύ διαφορετικός σε σχέση με την υγεία μου [...] Το πρόβλημα ήταν οι δυσκολίες του χειμώνα [...] Λόγω αναπηρίας στα μάτια δεν μπορούσα να διαβάσω. Δεν υπήρχε άλλη δυσκολία πέρα από αυτά [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες].*

Αναφορικά με τις στρατηγικές επιβίωσης που αξιοποίησαν οι συμμετέχοντες κατά την κράτησή τους, αναφέρθηκαν η εργασία μέσα στη φυλακή- [...] *αν δουλεύεις μόνιμα, θα βγάλεις τα χρόνια πιο γρήγορα [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / Εγώ προσωπικά δούλενα [...] Αμα δουλεύεις ο χρόνος δεν υπάρχει. Είναι ο καλύτερος τρόπος [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη], η αναζήτηση στήριξης σε συγκρατούμενους: Υστερα ένας φίλος εκεί γνωστός με βοήθησε [...] μου άνοιξε την καρδιά του, μου μίλησε, μου έδωσε και συμβουλές, πώς να συμπεριφέρεσαι, τι να κάνεις και με βοήθησε πολύ αυτός ο γέρος [...] μόνο με τον γέρο που σας είπα βρήκα λίγο γαλήνη, λίγο ηρεμία [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / [...] μόλις μπαίνεις πρέπει να κάνεις όχι φιλίες, αλλά βασικά συμμαχίες. Δηλαδή να έχεις άτομα τα οποία θα είναι πιο εύκολο να επιβιώσεις εκεί μέσα. Διαλέγεις ανθρώπους [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη], η αποστασιοποίηση από το σύνολο των κρατουμένων με τους οποίους δεν είχαν κοινά ενδιαφέροντα: *έβαζα τα ακουστικά και δυνάμωνα τη φωνή ώστε να μην ακούω τις συζητήσεις. Οι συγκρατούμενοί μου οι περισσότεροι ήταν παιδόφιλοι [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες], και η ενασχόληση με ένα άθλημα ως έναν τρόπο να περνάει ο χρόνος στη φυλακή: Αναγκαζόμουν να κάνω πολύ αθλητισμό. Είχε ένα τραπέζι πινγκ-πονγκ στην Τρίπολη [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7,5 έτη].**

Οι σχέσεις μεταξύ των κρατουμένων

Οι σχέσεις των συμμετεχόντων με τους συγκρατούμενούς τους χαρακτηρίζονται από τους ίδιους ως τυπικές και περιορισμένες σε έναν πολύ μικρό αριθμό ατόμων με τα οποία μοιράζονταν κάποια πράγματα παραπάνω. Συνήθως τα άτομα αυτά ήταν εκείνα που έμεναν μαζί στο κελί ή στον θάλαμο: *Μια καλημέρα και μια καληνύχτα. Αρχικά έκανα παρέα μόνο με τον γέρο [...] μετά μόνο με αυτούς τους δύο συγκεκριμένους στο κελί μου [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / Με κάνα δυο-τρεις είχαμε φιλικές σχέσεις και συζήτησα μαζί τους [...] με τους συγκρατούμενους καλά. Σε γενικές γραμμές, καλά [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες].*

Όπως ήδη αναφέρθηκε, δεν έγινε λόγος για ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ των κρατουμένων για αδικήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας. Ωστόσο, ακόμη και στις περιπτώσεις που κάποιος μπορεί να δυσφορούσε με το αδίκημα κάποιου συγκρατούμενού του, η καθημερινή συναναστροφή άμβλυσε τις όποιες διαφορές μπορεί να προέκυπταν από το είδος του αδικήματος: *Αλλά όταν συναναστρέφεσαι καθημερινά με αυτούς τους ανθρώπους και έχεις καθημερινές επαφές, να πεις μια κουβέντα, να πιείς έναν καφέ, να του δώσεις ένα φάρμακο, αυτή η καθημερινότητα σε διαφοροποιεί. Δεν τον βλέπεις σαν βιαστή, τον βλέπεις σαν άνθρωπο [...]* [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη] / *Έχω ακούσει πάρα πολλές ιστορίες [...]* *δεν ξέρω καν αν είναι και αλήθεια όλα αυτά. Ο καθένας λέει τον πόνο του μέσα στη φυλακή [...]* *αλλά ποιος ξέρει την αλήθεια του κάθε ανθρώπου ας πούμε* [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες].

Από την άλλη πλευρά, οι περισσότεροι συμμετέχοντες ανέφεραν, είτε για τον εαυτό τους είτε για άλλους κρατούμενους, εκμετάλλευση μεταξύ κρατουμένων μέσω της παροχής υπηρεσιών ώστε να εξασφαλίσουν κάποια αγαθά. Η πρακτική αυτή ήταν περισσότερο συνηθισμένη στους άπορους αλλοδαπούς κρατούμενους χωρίς υποστηρικτικό περιβάλλον, οι οποίοι συχνά εξυπηρετούν τους υπόλοιπους με κάποιο αντάλλαγμα: *Οι μισοί ήταν υπηρέτες των άλλων μισών, να το πω έτσι [...]* *Συνήθως οι αλλοδαποί δεν είχαν λεφτά, τι συνήθως δηλαδή, δεν είχαν κάποιον έξω να τους στείλει λεφτά [...]* *Στην Τρίπολη που γνωριζόμασταν όλοι, όταν κάποιος δεν είχε λεφτά να πάρει μια τηλεκάρτα, του έλεγες «πλύνε μου τα ρούχα για μια βδομάδα», κάπως έτσι* [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη] / *Για να βγάλω χρήματα έπλενα ρούχα, έπαιρνα τα φαγητά να τα πάω στο κελί τους. Έβγαζες κάποια χρήματα που ήταν εντάξει* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / *Ερχόντουσαν νέοι κρατούμενοι, έρχονται σε πλησιάζουν να δουν αν έχεις λεφτά για να σου πλένουν τα ρούχα σου για να κονομάνε* [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη].

Σχέσεις μεταξύ κρατουμένων και προσωπικού και τρόπος διοίκησης των φυλακών

Οι σχέσεις των κρατουμένων με το σφραγιστικό προσωπικό διαφοροποιούνται ανάλογα με τη φυλακή και με την κατηγορία του προσωπικού. Συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες διαχωρίζουν το προσωπικό στους φύλακες, στην εξωτερική φρουρά, στο διοικητικό-επιστημονικό προσωπικό και στο ιατρικό προσωπικό των συνεργαζόμενων νοσοκομείων. Η σχέση τους με το φυλακτικό προσωπικό είναι γενικά θετικά προσδιορισμένη: και το προσωπικό με υποδέχθηκαν μια χαρά. Δεν είχα κανένα θέμα και πρόβλημα [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες] / *Με τους υπαλλήλους ήμασταν καλά [...]* [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / *Γενικά το προσωπικό δεν έχω κανένα παράπονο, δεν αντιμετώπισα κανέναν δύσθυμο, ή καμία βία. Οι άνθρωποι έκαναν τη δουλειά τους. Δεν έχω κανένα πρόβλημα* [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες]. Ωστόσο, παρόλο που χαρακτηρίζουν ως θετικές τις σχέσεις με το προσωπικό, συμπληρώνουν ότι η σχέση αυτή προσδιορίζεται θετικά όταν οι ίδιοι οι κρατούμενοι δεν δημιουργούσαν προβλήματα. Δηλαδή, στις περιπτώσεις εκείνες που οι κρατούμενοι δεν «ενοχλούσαν» τους φύλακες, οι

σχέσεις ήταν καλές: Από τη στιγμή που ήμασταν εμείς τυπικοί, ήταν και αυτοί τυπικοί απέναντί μας [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη] / Ήμουν σωστός, οπότε δεν είχα πρόβλημα [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / Οι σχέσεις με το προσωπικό ήταν καλές και τυπικές. Ποτέ δεν προκαλούσα, δεν δημιουργούσα προβλήματα πουθενά, οπότε δεν είχα κανένα θέμα [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες] / Από τους φύλακες, αν είσαι αληθινός απέναντί τους και τους πεις δηλαδή «εντάξει έκανα αυτό, καταδικάστηκα γι' αυτό και έχω μετανιώσει», τους δίνεις ρόλους [...] [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη].

Θετικές σχέσεις περιγράφουν και οι συμμετέχοντες εκείνοι οι οποίοι εργάζονταν μέσα στη φυλακή και είχαν στενή συνεργασία με τους υπαλλήλους : Εγώ σαν Χ. που ήμουν εκεί πέρασα καλά με τους υπαλλήλους εκεί πέρα, όπως σας είπα έπιασα δουλειά και δεν είχα προβλήματα [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες].

Αναφορικά με ζητήματα βίας απέναντι στους κρατούμενους, οι συμμετέχοντες αναφέρουν πως η βίαιη συμπεριφορά αφορούσε συγκεκριμένα μέλη του προσωπικού, ωστόσο με την ανοχή και τη συγκάλυψη των υπολοίπων. Αυτό που παρατήρησαν ήταν διαφορετική στάση ανάλογα με την αλλαγή των στελεχών των υπηρεσιών ή/και με την αλλαγή του πολιτικού σκηνικού της χώρας; (στα Γρεβενά) [...] μόνο στην αρχή που σας είπα που έφαγα πολύ ξύλο, μετά ήμασταν καλά, από το 2013 μέχρι το 2015 ήταν πολύ αυστηροί αυτοί οι υπάλληλοι [...] μετά το '15 που άλλαξε κυβέρνηση, από τότε άλλαξαν όλα μετά. Δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτα οι υπάλληλοι, ηρεμήσανε, δεν μπορούσαν να χτυπάνε [...] Το ξέρανε όλοι, ας πούμε ήταν 3-4 άτομα που χτυπάγανε, δεν ήταν όλοι έτσι. Γιατί να σας πω και το άλλο. Αυτός δεν ήταν μόνος του. Όταν πήγαν ήταν άλλα 2 άτομα. Από τους 3 μόνο αυτός με πήρε και με χτύπησε, οι άλλοι δεν έκαναν κάτι [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / Στα Γρεβενά ήταν μακράν καλύτερα, δεν το συζητώ. Κάτω λόγω του διευθυντή και 2-3 υπαλλήλων δεν ήταν όλες οι στιγμές καλές, δε σημαίνει ότι όλοι ήταν έτσι [...] Στα Γρεβενά, πολύ σωστοί, σωστότατοι. Υπάρχουν εκεί 2-3 εξαιρέσεις. Εντάξει δεν ήταν σαν τους κάτω [...] [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7,5 έτη].

Η διοίκηση και το επιστημονικό προσωπικό της φυλακής της Τρίπολης, σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, δεν είχαν καμία επαφή με τους κρατούμενους- Καθαρά τη διοίκηση δεν τη βλέπαμε, είχαμε επαφές μόνο με τους φύλακες [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη] / 8 μήνες δεν είδα κοινωνικό λειτουργό και ψυχολόγο. Έχω στείλει χαρτί και δεν μ'έχουνε καλέσει ποτέ 8 μήνες. Τα άτομα που είναι στα γραφεία είναι απαράδεκτα. Γραμματέας, κοινωνική λειτουργός, ψυχολόγος [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες].

Αρνητική ήταν η εμπειρία και από τους εξωτερικούς φρουρούς με τους οποίους έρχονταν σε επαφή κυρίως κατά τις μετακινήσεις για λόγους υγείας. Επίσης, υποδεικνύεται μια αλλαγή της στάσης και της συμπεριφοράς των εξωτερικών φρουρών με βάση πολιτικές αλλαγές, όπως είναι η υπαγωγή των καταστημάτων κράτησης στο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη: [...] Στο αν θα μείνεις ή δεν θα μείνεις στο νοσοκομείο, κουμάντο κάνουν οι εξωτερικοί φύλακες [...] Άλλαξε η συμπεριφορά των εξωτερικών φυλάκων από τότε που εντάχθηκαν στο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη. Το έπαιζαν καουμπόηδες, μέσα στη μαγκιά. Ήθελαν να μου βάλουν χειροπέδες πίσω ενώ δεν μπορούσα λόγω υγείας επειδή είμαι ΑΜΕΑ. Πηγαίνανε τρελά στο δρόμο. Τα καθίσματα είναι σιδερένια. Μέχρι να φτάσω έλεγα αμάν [...] Είχα πάρα πολύ πρόβλημα με την εξωτερική φρουρά όταν έπρεπε να με πάνε στο νοσοκομείο. [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες].

Τέλος, αρνητική ήταν η εμπειρία από τους γιατρούς των δημόσιων νοσοκομείων στα οποία μεταφέρονταν οι κρατούμενοι. Η μεταχείριση από το ιατρικό προσωπικό των συνεργαζόμενων νοσοκομείων χαρακτηρίστηκε διακριτική εις βάρος των κρατουμένων της Τρίπολης συγκεκριμένα, που αποδόθηκε σε προκαταλήψεις σχετικές με το αδίκημά τους: Οι γιατροί των δημόσιων νοσοκομείων είχαν διακριτική μεταχείριση εις βάρος των κρατουμένων της Τρίπολης. Δεν αντιμετωπίζεσαι ως πολίτης. Είσαι ξεκάθαρα παιδόφιλος. Γι' αυτούς δεν έχει σημασία τι έχεις κάνει [...] [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες].

Αυτό που γίνεται αντιληπτό από την ανάλυση των απαντήσεων των συμμετεχόντων αναφορικά με τις σχέσεις τους με το προσωπικό των καταστημάτων κράτησης είναι ότι ο διαφορετικός τρόπος διοίκησης κάθε καταστήματος υπαγορεύει και διαφορετικό είδος σχέσεων μεταξύ κρατουμένων και προσωπικού. Η οποιαδήποτε αλλαγή στελεχών στη διοίκηση των φυλακών, καθώς επίσης και οι εκάστοτε πολιτικές αλλαγές, έχουν άμεση επίδραση τόσο στη μεταχείριση των κρατουμένων, όσο και στις σχέσεις που διαμορφώνονται.

Βία και κακοποίηση κατά τη διάρκεια έκτισης της ποινής: Μεταγωγές και εγκλεισμός

Το κυρίαρχο συναίσθημα των συμμετεχόντων κατά την είσοδό τους στη φυλακή ήταν ο φόβος, ο οποίος αποδίδεται από τους ίδιους στην αξιόποινη πράξη τους. Ο φόβος γινόταν ακόμη πιο έντονος κατά τις μεταγωγές, όπου μπορούσαν να κινδυνεύσουν και να απειληθεί η σωματική τους ακεραιότητα τόσο από άλλους κρατούμενους όσο και από αστυνομικούς: *Φοβισμένος ήμουν και τρομαγμένος. Με πήγαν εκεί στο κελί με άλλα 3 άτομα και ήταν πολύ δύσκολο, οι άλλοι 2 ήταν για ηθών και ο ένας για ληστεία [...]* Έτυχε να πάω στο Ψυχιατρείο για να με εξετάσει ο γιατρός. Τότε φοβήθηκα από τους μπάτσους, αλλά πάλι καλά. Ήμουν τυχερός και δε με χτύπησαν [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / *Οποσδήποτε δημιουργούσε φόβο! Αν βρεθεί κάποια ευκαιρία, μπορείς να βρεθείς ξυλοκοπημένος άγρια* [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες].

Αναφορικά με τη βία που υπέστησαν ή έγιναν μάρτυρες, οι συμμετέχοντες διαχώρισαν τη βία κατά τις μεταγωγές, η οποία ήταν συχνότερη, από τη βία κατά τη διάρκεια της κράτησης, η οποία στη φυλακή της Τρίπολης, λόγω μεγαλύτερης ομοιογένειας των κρατούμενων ως προς τις αξιόποινες πράξεις τους, δεν ήταν τόσο συχνή ή τόσο έντονη, ή δεν συνέβαινε απαραίτητα για λόγους σχετικούς με την ποινή και το αδίκημα: ήταν περισσότερο αποτέλεσμα των προστριβών της καθημερινότητας και της κοινής διαβίωσης. Κατά τη διάρκεια των μεταγωγών, η πιο συνηθισμένη ήταν η λεκτική βία: *Και στο Μεταγωγών και μέσα στο λεωφορείο ήταν κι άλλοι για άλλες φυλακές και εκεί αντιμετωπίσαμε πολύ μεγάλο bullying. Χωρίς να ξέρουν, μόνο που άκουγαν την Τρίπολη, τι ακούγαμε! Τι απειλές, δεν λέγεται! Δεν μπορείτε να φανταστείτε. Στη διαδρομή σε αντιμετωπίζουν οι άλλοι κρατούμενοι με πολύ ρατσισμό, πολύ διαφορετικά, χωρίς να ξέρουν για τι κατηγορείσαι [...]* Στο Μεταγωγών υπήρχε πολύ άσχημη φρασεολογία, βρίσιμο και απειλές. Και απόπειρες για βία. Αλλά επειδή υπήρχαν πολλά άτομα μπροστά δεν... [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες].

Η σωματική βία ασκείται κυρίως από κρατούμενους με την ανοχή των αστυνομικών, ή ακόμη και την υποκίνησή τους, κάτι που μπορεί να θεωρηθεί «προέκταση» ή «συμπλήρωμα» της αστυνομικής βίας: *Ο κίνδυνος υπάρχει κυρίως στις μεταγωγές και να είσαι τυχερός να μην τύχεις σε αστυνομικό ο οποίος σε «δώσει» [...]* Υπήρχε αστυνομικός ο οποίος με το που τον έβαλε μέσα στην κλούβα είπε: «Αυτός είναι ο βιαστής που βίασε παιδάκι», και μετά καταλαβαίνετε... Το κάνουν αυτό οι αστυνομικοί και τους αφήνουν να τους δείρουν οι κρατούμενοι [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / Στο δικαστήριο κατά τη μεταφορά στο Εφετείο, μου επιτέθηκαν στο ασανσέρ του δικαστηρίου κρατούμενοι που ήταν μαζί μου στη μεταγωγή, όταν άκουσαν τις κατηγορίες εναντίον μου. Οι αστυνομικοί δεν αντέδρασαν και αυτό είναι που με πείραξε περισσότερο [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη] / Εκεί που πήγαν να μου σπάσουν τη μέση ήταν ένας από την Ασφάλεια στο Μέγαρο στη ΓΑΔΑ. Όπως με συνόδευε στην τουαλέτα, μου ρίχνει από πίσω με το πόδι του με όση δύναμη είχε πάνω στη μέση. Έπεσα κάτω [...] Έπαιρνα χάπια για 6-7 μήνες [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / Μέσα στην κλούβα αυτοσχεδιάζεις. Μπαίνεις μαζί με άλλους 4 μέσα. Θα ακούσεις πράγματα, θα σου πετάζουν νερό. Έχει καλώς αν είναι νερό. Αν έχουν κατουρήσει σε κανένα μπουκάλι και στο πετάζουν, είναι αλλιώς [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη].

Η βία μέσα στη φυλακή περιγράφεται πιο περιορισμένη από τους συμμετέχοντες. Κυρίως αναφέρθηκε κατά τη διαδικασία εισόδου στη φυλακή και όχι κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού: *Μπορώ να σας πω πως τα 4-4,5 χρόνια που ήμουν εκεί μέσα είδα πολύ λίγα περιστατικά βίας και αυτό μόνο σε καταστάσεις πιο βίαιες. Μόνο κατά την είσοδό τους, όχι κατά τη διάρκεια της ποινής [...]* στον χώρο των κρατούμενων δεν υπήρχαν τέτοια πράγματα [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη].

Επίσης, έντονα περιστατικά βίας, μέχρι και σεξουαλικής κακοποίησης, αναφέρονται από τους συμμετέχοντες σε άλλα καταστήματα κράτησης πέρα από την Τρίπολη και τα Γρεβενά, όπως

είναι ο Κορυδαλλός και το Ε.Κ.Κ.Ν. Αυλώνα: *Στον Κορυδαλλό κάνανε εναντίον μου απόπειρες δολοφονικές [...] Προφανώς έπεσε σύρμα ότι είμαι από κάτω. Δεν τους ήξερα, δεν με ξέρανε. Ο υπάλληλος έλεγε «πήγαινε και κάνε αυτό» [...] Μπαίνανε μέσα μπούγιο και χτύπαγαν κόσμο [...] Μπαίνανε μέσα και τους σαπίζανε στο ξύλο. Με σωλήνες, με σκουπόξυλα, σουβλιές. Τους παίρνανε ό,τι είχανε. Λεφτά, ρολόγια, κάλτσες και κανείς δεν είχε πάρει χαμπάρι «ούτε από κάμερες, ούτε τίποτα...» [...] Τους βιάζανε είτε με εργαλεία, είτε οι ίδιοι. Ήταν απαράδεκτο. Όταν ήμουν εκεί εγώ (στον Κορυδαλλό) έβλεπα κάποιες στιγμές [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7,5 έτη] / (ο ένας συγκατηγορούμενός του ήταν ανήλικος και φυλακίστηκε στις φυλακές ανηλίκων του Αυλώνα) *Ακούστηκε ότι πέσανε πάνω του 30 άτομα και τον βίασαν στην ουσία σεξουαλικά. Είμαι τυχερός που δεν βρέθηκα κι εγώ εκεί [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη].**

Οι σχέσεις των κρατουμένων με τους οικείους τους

Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων για την ύπαρξη υποστηρικτικού κοινωνικού περιβάλλοντος ποικίλλουν και δεν μπορούν να κατηγοριοποιηθούν. Πριν απ' όλα, υπάρχουν οι περιπτώσεις εκείνες όπου το επαγγελματικό και φιλικό περιβάλλον «εξαφανίστηκε», διέκοψε κάθε επικοινωνία και δεν παρείχε καμία στήριξη: Από τη στιγμή της σύλληψης έπαψα να έχω οποιαδήποτε επαφή με συνάδερφο ή με την υπηρεσία του χώρου εργασίας μου [...] Λόγω της δουλειάς μου, επειδή ήμουν στον χώρο εργασίας 30 χρόνια, φίλοι, κουμπάροι, ήταν από τον χώρο εργασίας με αποτέλεσμα... εξαφανίστηκαν όλοι με το που μπήκα φυλακή. Αντίθετα, αναφέρθηκε ότι το οικογενειακό περιβάλλον ήταν εξαιρετικά υποστηρικτικό καθ' όλη τη διάρκεια της δικαστικής διαδικασίας και της κράτησης: Οικογενειακά είμαι ακριβώς το ανάποδο [...] Επισκεπτήρια, επαφές, παρουσία στο δικαστήριο, μαρτυρίες, όλα [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη] / Στην αρχή η οικογένεια με στήριξε, μετά δεν έχουν λεφτά [...] *Αλλά είχα στήριξη [...] [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη].*

Από την άλλη, κάποιοι συμμετέχοντες δεν είχαν επαφές με την οικογένειά τους, δηλαδή σύζυγο και παιδιά: Έχασα και τη γυναίκα και τα παιδιά μου [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / Έχω παιδιά, είναι παντρεμένα, είναι ξεχωριστά. Δεν έχουμε παρά μόνο μία τηλεφωνική επαφή [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη]- αλλά είχαν στήριξη από την πατρική οικογένεια, και κυρίως από τους/τις αδελφούς/-ές τους: Αλλά εγώ είχα ευτυχώς την αδερφή μου, και τα αδέρφια μου είναι στην Αθήνα και με στηρίζανε αυτοί όλα αυτά τα χρόνια με βοήθησαν και χρηματικά και ψυχολογικά και για διάφορα, με βοήθησαν πάρα πολύ [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / Μένει και η αδερφή μου (Αθήνα) και ας πούμε ότι έχω έναν άνθρωπο δικό μου [...] Ο αδερφός μου και η αδερφή μου ερχόταν κάποιες φορές. Ε μου λέγανε, «αδερφός μας είσαι. Δεν μπορούμε να σε αφήσουμε». Ερχόταν σε καμιά γιορτή, έτσι κάπου-κάπου [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη].

Τέλος, ένας από τους συμμετέχοντες δεν είχε υποστηρικτικό περιβάλλον και ακολουθούσε μια μοναχική πορεία, κάτι, όμως, που δεν σχετίζεται με τη φυλάκισή του και την αξιοποίηση πράξης του, καθώς η απόσταση στις σχέσεις προϋπήρχε: *Αδέρφια έχω αλλά είναι σα να μην τα έχω [...] Φίλους είχα, αλλά έχω αποτραβηχτεί κι εγώ εδώ και χρόνια [...] Η απόσταση υπήρχε από πριν [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες].*

Η ζωή μετά την αποφυλάκιση: Επανένταξη ή αποκλεισμός;

Μετά την αποφυλάκιση οι συμμετέχοντες βίωσαν τον στιγματισμό σε πολλά επίπεδα. Ένας από τους συμμετέχοντες ανέφερε ότι στιγματίστηκε στο εργασιακό του περιβάλλον: *Κάποιους ανθρώπους που βρέθηκα τυχαία μαζί τους εκτός εργασίας, μου μιλούσαν κανονικά, αλλά στον χώρο εργασίας μου φερόντουσαν διαφορετικά από φόβο μην έχουν κακή μεταχείριση από τον διευθυντή [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη]. Για κάποιον άλλον το γεγονός ότι βρέθηκε συγκεκριμένα στη φυλακή της Τρίπολης συνέβαλε στο να τον απομακρύνει το περιβάλλον του: *Όταν μάθαν ότι είμαι στην Τρίπολη, τελείωσε κάθε επικοινωνία [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες].* Ακόλουθα, αναφέρθηκε στιγματισμός και δυσκολία εύρεσης εργασίας στη μικρή κοινωνία του τόπου καταγωγής: *Σε ξέρει όλος ο κόσμος. Σου φέρονται άσχημα, δουλειά δεν μπορείς να βρεις [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη],* καθώς επίσης ο στιγματισμός είχε αντίκτυπο στη σύναψη συντροφικών σχέσεων: *Υπήρχαν σχέσεις που γνώριζαν. Δεν είχα πρόβλημα με την κοπέλα. Πιο πολύ με τον πατέρα έχεις πρόβλημα αν ξέρει [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη].**

Τα πιο βασικά και ουσιώδη προβλήματα που αντιμετώπισαν οι συμμετέχοντες βγαίνοντας από τη φυλακή συνδέονται με την εύρεση εργασίας, καθώς το ποινικό μητρώο αποτελεί ένα ανυπέρβλητο εμπόδιο, όπως και την εύρεση στέγης. Μερικοί από τους συμμετέχοντες έχουν περάσει ένα διάστημα ως άστεγοι στον δρόμο: *Δεν μπορούσα να βρω δουλειά πουθενά και δεν μπορώ να βρω δουλειά πουθενά [...] Η φυλακή είναι το πρόβλημα γιατί σε όλες τις δουλειές ζητάνε ποινικό μητρώο [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη] / Εργασία ψάχνω, αλλά με τον κορωνοϊό... [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / Έκανα χαρτιά για λαχειοπώλη, μου ζητήσανε ποινικό μητρώο. Εμένα γράφει το αδίκημα μέσα... Ακόμη και στο δήμο για να κάνεις χαρτιά να πας να καθαρίσεις, πάλι ποινικό μητρώο σου ζητάνε [...] Κανονική δουλειά δεν έχω κάνει. Να κολλήσω ένα ένσημο. Έκανα κάποια χατίρια. Πήγαινα έκανα μια δουλειά και σου έδινε ο άλλος ένα 10αρικο, 20αρικο [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη].*

Άλλο εμπόδιο, πέρα από το ποινικό μητρώο, ήταν για κάποιους συμμετέχοντες η επιβαρυνόμενη υγεία τους η οποία δεν τους επιτρέπει να εργαστούν: *Δεν μπορώ να εργαστώ. Έχω περάσει έμφραγμα βαρύ. Δεν μπορώ ούτε σκαλιά να ανέβω [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / Υπάρχει πρόβλημα στην εύρεση εργασίας, έχω και μεγάλο πρόβλημα στην υγεία μου και δυσκολεύομαι να βρω δουλειά [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7,5 έτη] / Δεν μπορώ να δουλέψω.*

Απαγορεύεται να κάνω οτιδήποτε λόγω καρδιάς και λόγω ανευρύσματος. Ακόμη και να κουβαλήσω μια τσάντα σούπερ-μάρκετ [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες].

Όσοι δεν είχαν οικογενειακή στέγη ή κάποιο οικείο πρόσωπο για να τους φιλοξενήσει, έμεναν είτε στον δρόμο είτε σε ξενώνες αστέγων: *Έμενα σε ξενώνα αστέγων [...] τώρα έναν μήνα κοιμάμαι έξω [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες] / Έχω κάτσει 2 μήνες έξω. Κοιμόμουν στην Ομόνοια [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / Βρέθηκα στον δρόμο. Κατέληξα σε ένα υπνωτήριο [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες].*

Κάποιοι κατάφεραν να εξασφαλίσουν ένα ελάχιστο κρατικά εγγυημένο εισόδημα με το οποίο καλύπτουν βασικές ανάγκες: *Άρχισα να παίρνω το ΚΕΑ [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / Το ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα, τα 200 ευρώ [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7,5 έτη] / Έχω βγάλει μια σύνταξη υπερήλικα 340 ευρώ [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες].*

Στην ερώτηση για το κατά πόσο αξιοποίησαν τις παρεχόμενες υπηρεσίες των φορέων επανένταξης, οι απαντήσεις συνηγορούν περισσότερο σε ad hoc πρακτικές λύσεις που δόθηκαν, παρά σε μακροχρόνια παρέμβαση. Συγκεκριμένα, ενισχύθηκαν με δωροεπιταγές αλυσίδας καταστημάτων υπεραγοράς που προσέφερε η ΕΠΑΝΟΔΟΣ και από αντίστοιχη βοήθεια από τον Ονήσιμο: *Η ΕΠΑΝΟΔΟΣ μου έδωσε κάποιες επιταγές του Σκλαβενίτη και με βάλαν σε ξενοδοχείο για μιάμιση εβδομάδα [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες] / Απευθύνθηκα στον Ονήσιμο και μου δώσανε δυο σακούλες τρόφιμα και μέχρι το μεσημέρι μου βάλαν χρήματα για να ζεσταθώ [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη].*

Αναφορικά με τις συντροφικές σχέσεις των συμμετεχόντων, αυτό που παρατηρείται είναι η δυσκολία σύναψης σχέσεων και συναισθηματικής εμπλοκής, άλλοτε λόγω του αδικήματος που δεν πρέπει να αποκαλυφθεί: *Έχω μια σχέση πέντε-έξι μήνες και δεν γνωρίζει τίποτα [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη]- και άλλοτε λόγω της επιβαρυνμένης υγείας και των προβλημάτων των συμμετεχόντων: Το αποφεύγω σαν το διάολο [...] Έχω ένα ανεύρυσμα κοιλιακής αορτής και πρέπει να προσέχω την πίεσή μου και τις συγκινήσεις για να μη σπάσει [...] [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες].*

Τέλος, όσον αφορά στα μελλοντικά σχέδια, παρατηρείται μεγάλος δισταγμός μέχρι και αδυναμία να οραματιστούν το μέλλον είτε λόγω της πολύ επιβαρυνμένης υγείας τους: *Για το μέλλον δεν ξέρω. Για μένα προέχει η εγχείρηση που θα γίνει μεθαύριο [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες] / Να μπορώ να παίρνω τα φάρμακά μου και να επιβιώνω όπως μπορώ. Δεν υπάρχουν σχέδια για μένα αυτή τη στιγμή [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / Σχέδια δεν ξέρω... Κάθε μέρα δίνω αγώνα για το πως θα βγάλω τη μέρα με τους πονοκεφάλους. Κάθε μέρα η ζωή μου είναι ένας*

αγώνας πώς θα αντιμετωπίσω την υγεία μου [Τρίπολη, μαστροπεία, 10 μήνες], είτε λόγω των περιορισμών που τίθενται στην επιβίωση από την αδυναμία εύρεσης εργασίας και στέγης- Αν δεν βρεθεί καμιά δουλειά, δεν φαντάζομαι καθόλου το μέλλον μου [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη].

Προτάσεις για παρεμβάσεις επανένταξης

Ολοκληρώνοντας την ανάλυση των απαντήσεων, στη συζήτηση για τις παραμέτρους που πρέπει να ληφθούν υπ' όψιν κατά τον σχεδιασμό ενός προγράμματος επανένταξης, οι συμμετέχοντες εστίασαν σε δύο σημεία. Πρώτα απ' όλα ένα πρόγραμμα πρέπει να καλύψει την ανάγκη για εύρεση εργασίας: *Αν υπήρχε μια ομάδα εταιρειών ή εργοστασίων που θα απορροφούσανε τους αποφυλακισμένους [...] Να επιδοτήσει εργοδότες να προσλάβουν αποφυλακισμένους [Τρίπολη, κατά ανηλίκου, 4,5 έτη] / Οι ΜΚΟ να βοηθήσουν τους αποφυλακισμένους μέσω ευρωπαϊκών προγραμμάτων. Να υπάρξει συνεργασία με τους δήμους να μπαίνουμε σε προτεραιότητα εργασίας [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες]. Το δεύτερο θέμα που τέθηκε είναι η ανάγκη για στέγαση: Προηγείται η στέγαση [Τρίπολη, βιασμός, 8 μήνες] / Οικονομική στήριξη, στέγη και εργασία. Αυτά είναι τα βασικά που πρέπει να έχει ένα πρόγραμμα [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη].*

Παράλληλα με το οποιοδήποτε πρόγραμμα επανένταξης, οι συμμετέχοντες τόνισαν τη σημασία της ύπαρξης ενός υποστηρικτικού περιβάλλοντος στην προσπάθεια να αντεπεξέλθουν σε όλες τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει ένας αποφυλακισμένος: *Αυτά τα άτομα που είναι γι' αυτό το αδίκημα μόνο αν έχουν στήριξη από τους συγγενείς, αλλιώς είναι πολύ δύσκολο να τα βγάλουν πέρα [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7 έτη και 10 μήνες] / Να έχεις δυο-τρεις ανθρώπους να μπορείς να πεις τον πόνο σου [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 23 έτη] / Να έχει ένα κοινωνικό περίγυρο, να είναι κοινωνικοποιημένος [Τρίπολη/ Γρεβενά, κατά ανηλίκου, 7,5 έτη].*

Σημαντική είναι η παρατήρηση ενός εκ των συμμετεχόντων, του μοναδικού που δεν ζει στην Αθήνα, πως οι υπηρεσίες των φορέων επανένταξης και ο όποιος σχεδιασμός προγραμμάτων απαιτεί μια αποκέντρωση καθώς δεν διαμένουν όλοι στα μεγάλα αστικά κέντρα: *Όλα αυτά η ΕΠΑΝΟΔΟΣ δεν πρόκειται να σου τα δώσει ποτέ. Γιατί; Γιατί είναι μόνο στην Αθήνα [Τρίπολη, βιασμός, 4,5 έτη].*

6. Σκέψεις και αναστοχασμός: Κρατούμενοι για σεξουαλικά εγκλήματα και τιμωρητικότητα

Η μελέτη των κρατούμενων για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας είναι μια απαιτητική θεωρητικά και μεθοδολογικά εργασία. Οι δράστες αυτών των εγκλημάτων προκαλούν το κοινό αίσθημα και κλονίζουν τη «συλλογική συνείδηση», με την Ντυρκεμιανή έννοια, «το

σύνολο των αντιλήψεων και αισθημάτων που είναι κοινά στους μέσους πολίτες τις ίδιας κοινωνίας (Durkheim, 1984: 79). Η τιμωρία, κατά συνέπεια, επιτελεί, ειδικά στην περίπτωση αυτών των αδικημάτων, μια χρήσιμη κοινωνική λειτουργία (Vold et. al., 1998: 128), αυτήν της συμβολικής αναπαράστασης της κοινωνικής ηθικής τάξης και της επιβεβαίωσης της σημασίας της τελευταίας για τη διατήρηση της ομαλότητας (Garland, 1990: 25). Ο τρόπος με τον οποίο επιτυγχάνεται αυτό, μέσω της τιμωρίας, είναι με την ενίσχυση του σεβασμού των κοινών αντιλήψεων, παραδόσεων και συλλογικών πρακτικών (Durkheim, 1893: 84). Τα εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας προκαλούν ηθικούς πανικούς, αλλά αυτό που παρατηρείται είναι μια στροφή προς αντιλήψεις ετερότητας (othering) των ίδιων των δραστών, που απορρίπτονται περισσότερο από τις ίδιες τις πράξεις τους (Levins, 2014:6), κάτι που αναπόφευκτα επηρεάζει τόσο τη σωφρονιστική τους μεταχείριση όσο και την αντεγκληματική πολιτική εν γένει. Οι αξιόποινες πράξεις κατά της γενετήσιας ελευθερίας, επίσης, ειδικά αυτές που τελούνται σε βάρος ανηλίκων, παράγουν μια περισσότερο σταθερή «τιμωρητική συναίνεση» κατά των δραστών, οι οποίοι, μάλιστα, είναι η πρώτη κατηγορία παραβατών της ποινικής νομοθεσίας που έρχεται στο νου όταν αναλύονται οι περιορισμοί των κριτικών προσεγγίσεων σχετικά με τη φυλακή, ειδικά όταν προωθούνται καταργητικές και φεμινιστικές στρατηγικές σχετικά με το ποινικοκατασταλτικό σύστημα.

Οι δράστες εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας «απανθρωποποιούνται» λόγω της φύσης των πράξεών τους και η «ετεροποίησή» τους ενισχύεται με την επικράτηση μιας νεοφιλελεύθερης τιμωρητικότητας, που από τη δεκαετία του 1980 δίνει έμφαση στη σημασία του ελεύθερου και ευέλικτου υποκειμένου, ενάντια στην «αδιόρθωτη» φύση των «σεξουαλικών εγκληματιών» (Spencer, 2019: 219). Αν οι συνθήκες κράτησης και η εμπειρία της φυλακής είναι τραυματικά γεγονότα, η εμπειρία της φυλάκισης για τους κρατούμενους για εγκλήματα κατά της γενετήσιας είναι ακόμη πιο επιβαρυνμένη καθώς εμπεριέχει πολλαπλούς διαδοχικούς στιγματισμούς και αποκλεισμούς των δραστών τόσο ως εγκληματίες όσο και ως κρατούμενοι. Αν η φυλακή ως θεσμός έχει αποτύχει να επιτύχει την επανένταξη των κρατουμένων, η επανένταξη των κρατουμένων για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας είναι ακόμη πιο σύνθετο εγχείρημα. Ο Spencer, σε μια Αγκαμπενική προσέγγιση της μεταχείρισης αυτής της ειδικής κατηγορίας κρατουμένων, αναλύει τον σεξουαλικό εγκληματία-κρατούμενο ως “*homo sacer*”, «απογυμνωμένο από πολιτικά και νομικά δικαιώματα που αποδίδονται στον κανονικό πολίτη» (ό.π.: 220). Κατά την προσέγγιση αυτή, ο κρατούμενος-δράστης εγκλήματος κατά της γενετήσιας ελευθερίας είναι ένας άνθρωπος που έχει απολέσει τα χαρακτηριστικά που θα του επέτρεπαν να τυγχάνει μεταχείρισης που αρμόζει σε ένα ανθρώπινο ον (ό.π.: 221). Ένα ον που γίνεται αντιληπτό υπό τους όρους της «φυσικής κατάστασης» (Agamben, 2005: 176-7), μια μορφή ζωής που κείται εκτός νόμου, που είναι αποκλεισμένη από τον νόμο αλλά την ίδια στιγμή συνδεδεμένη με τον νόμο μέσω του ίδιου του αποκλεισμού της από αυτόν (μια «ισχύς

χωρίς σημασία»: ό.π.: 91). Σύμφωνα με τον Agamben, ο homo sacer μπορεί να θανατωθεί χωρίς τιμωρία (ό.π.: 132 επ), καθώς δεν γίνεται λόγος για την «παραδοσιακή» τιμωρία, αλλά για μια απόκριση πιο κοντά στην «εξορία» και τον «πολιτικό θάνατο» (Spencer, 2019: 223).

Παρατηρείται πως, όταν οι δράστες εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας φυλακίζονται, ανήκουν στον «βυθό της ιεραρχίας των κρατούμενων» και συχνά τίθενται σε προστατευτικό καθεστώς καθώς είναι συνήθης η θυματοποίησή τους με εκφοβισμό και σωματική βία, που πολλές φορές οδηγεί σε αυτοκαταστροφικές συμπεριφορές, ακόμη και στην αυτοκτονία (ό.π.: 233). Πρόκειται για μια πραγματικότητα που ομοιάζει πολύ με το σχήμα του Agamben για τη ζωή που μπορεί να θανατωθεί χωρίς τιμωρία, ακόμη και με την ανοχή, ίσως και τη συμβολή, του αστυνομικού και σωφρονιστικού προσωπικού, με την απόκρυψη-κάλυψη πράξεων βίας, ή ακόμη με την προτροπή τέλεσης και την άτυπη επιβράβευση τέτοιων πράξεων (ό.π.: 234).

Σύμφωνα με τη Levins (2014), παρατηρείται και μια «εσωτερική» ιεραρχία ανάμεσα στους κρατούμενους για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας: οι παιδόφιλοι φέρουν το μεγαλύτερο στίγμα ανάμεσα στους σεξουαλικούς εγκληματίες, ενώ οι βιαστές ενήλικων γυναικών έχουν ένα καλύτερο status (Levins, 2014: 4). Φαινόμενα κατάχρησης εξουσίας από το προσωπικό των φυλακών αποδίδονται στη απέχθεια των υπαλλήλων για τα εγκλήματα των σεξουαλικών κρατούμενων.

Οι περισσότερες έρευνες σχετικά με το καθεστώς κράτησης και τη μεταχείριση των κρατούμενων για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας έχουν ακολουθήσει τα μονοπάτια της ποσοτικής μεθοδολογίας, σημειώνεται όμως μια στροφή της κοινωνικής έρευνας προς την κατεύθυνση των αντιλήψεων των ίδιων των κρατούμενων αυτών σχετικά με τη μεταχείρισή τους (ό.π.: 6). Επιπλέον, σημειώνεται πως η αξιόποινη πράξη για την οποία βρίσκεται κάποιος στη φυλακή παίζει σημαντικό ρόλο για την κατασκευή της ταυτότητας σε σχέση με την εμπειρία της φυλακής και με τον τρόπο συσχετισμού των κρατούμενων αυτής της κατηγορίας με άλλους κρατούμενους (ό.π.: 7). Περαιτέρω, παρατηρούνται συχνά περιστατικά ακραίας βίας, συμπεριλαμβανομένου του βιασμού και του ομαδικού βιασμού, ακόμη και σε καθεστώς προστατευτικής φύλαξης των κρατούμενων για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, στα οποία υπάγονται οι κρατούμενοι αυτοί κατά την έκτιση της ποινής τους (ό.π.: 10). Τα καθεστώτα κράτησης των δραστών εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας χαρακτηρίζονται από μια έντονη «κουλτούρα βίας» (ό.π.: 11). Πολλές φορές, ακόμη και το γεγονός της συνοδείας ενός κρατούμενου από σωφρονιστικό υπάλληλο, λόγω της ανάγκης προστασίας του από άλλους κρατούμενους, αποτελεί τεκμήριο για την πράξη του συνοδευόμενου (ό.π.), ακόμη και αν υπάρχουν πολλοί άλλοι λόγοι που θα μπορούσαν να συνηγορούν για τη λήψη μέτρων διαδικαστικής ασφάλειας (συνεργασία με τις αρχές, διαφορές με άλλους κρατούμενους κ.λπ.). Σε

αυτό το πλαίσιο, τα ειδικά καθεστώτα κράτησης για τους κρατούμενους για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας μπορεί άλλοτε να αυξήσουν το αίσθημα ασφάλειας και άλλοτε να επιτύχουν το αντίθετο αποτέλεσμα (ό.π.: 13).

Η μελέτη των Beker κ.α. (2019) αφορά τη διεξαγωγή ποσοτικής έρευνας με 3041 κρατούμενους για σεξουαλικά εγκλήματα σε φυλακές των Η.Π.Α. Σύμφωνα με τα ευρήματά τους, αυτή η κατηγορία κρατουμένων χαρακτηρίζεται περισσότερο από φόβο σχετικά με τις προοπτικές στέγασής τους (ό.π.: 10), παρά για την υποτροπή (ένας φόβος που δεν παρατηρείται να είναι μεγάλος ανάμεσα στους κρατούμενους, αλλά θεωρείται μικρότερος ανάμεσα στους κρατούμενους για σεξουαλικά εγκλήματα). Οι κρατούμενοι αυτοί έχουν ασθενέστερους κοινωνικούς δεσμούς, μεγαλύτερες δυσκολίες αναφορικά με την κοινωνικοποίησή τους (ό.π.: 3), μεγαλύτερους φόβους σχετικά με τη θυματοποίησή τους κατά τη διάρκεια της φυλάκισής τους (καθώς η βία εναντίον τους θεωρείται ως «υπηρεσία δημόσιας ωφέλειας») (ό.π.: 4) και, ακόμη, μικρότερη πρόσβαση σε αγαθά σε σχέση με άλλους κρατούμενους (ό.π.: 10). Επίσης, η αίσθηση στιγματισμού τους είναι μεγαλύτερη από αυτή που χαρακτηρίζει τον γενικό πληθυσμό των φυλακών (ό.π.). Παρόλα αυτά, η μελέτη δεν εντόπισε ριζικά διαφορετικές αντιλήψεις σχετικά με την παροχή υπηρεσιών στη φυλακή, κάτι που αυξάνει την ελπίδα τους για απασχόληση, ως αποτέλεσμα της ικανοποίησής τους σχετικά με τη δυνατότητα να αποκτήσουν βασικές δεξιότητες κατά τη διάρκεια της έκτισης της ποινής τους (ό.π.: 14).

Η μελέτη των van den Berg κ.α. (2018) ερευνά το ερώτημα σχετικά με το αν οι κρατούμενοι για σεξουαλικά εγκλήματα είναι περισσότερο κοινωνικά απομονωμένοι σε σχέση με άλλους κρατούμενους στην Ολλανδία. Στο σωφρονιστικό καθεστώς της χώρας δεν υπάρχει πρόβλεψη σχετικά με ειδικά καταστήματα κράτησης και ειδική μεταχείριση αυτής της κατηγορίας κρατουμένων, παρά μόνο μονάδες φροντίδας για ευάλωτους κρατούμενους (ό.π.: 5). Σύμφωνα με τα συμπεράσματά τους, οι σεξουαλικοί εγκληματίες είναι λιγότερο θετικοί όσον αφορά τις σχέσεις τους με το προσωπικό των φυλακών και με τους υπόλοιπους κρατούμενους (ό.π.: 11-12). Άλλες μελέτες έχουν δείξει πως οι κρατούμενοι αυτοί θεωρούνται μια κοινωνική ομάδα περισσότερο στιγματισμένη σε σχέση με τον γενικό πληθυσμό, καθώς αντιμετωπίζονται ως μη-άνθρωποι, αθεράπευτοι, κακοί, κάτι που επηρεάζεται και από τις μειωμένες κοινωνικές δεξιότητές τους. Αναφορικά με τις σχέσεις τους με τους γονείς και την παιδική τους ηλικία, παρατηρείται πως οι δράστες σεξουαλικών εγκλημάτων είναι περισσότερο κοινωνικά αδέξιοι και όχι πλήρως κοινωνικοποιημένοι πριν την είσοδό τους στη φυλακή (ό.π.: 12). Σχετικά με την παρατηρούμενη διαφοροποίηση και την ιεραρχία ανάμεσα στους κρατούμενους για σεξουαλικά εγκλήματα, η μελέτη δεν επιβεβαιώνει την ύπαρξη περισσότερων δυσκολιών για αυτούς που κατηγορούνται για αδικήματα κατά ανηλίκων, πιθανόν λόγω της απόκρυψης από πολλούς κρατούμενους του αδικήματός τους ή του γεγονότος ότι το σεξουαλικό αδίκημα για το οποίο

κατηγορούνται τελέστηκε σε βάρος ανηλίκου (ό.π.: 13). Επίσης, η μελέτη συμπεραίνει πως αυτοί που είχαν ουσιαστικές κοινωνικές σχέσεις πριν εισέλθουν στη φυλακή συνήθως τις διατηρούσαν μετά την αποφυλάκιση (ό.π.). Τέλος, οι ερευνητές τονίζουν emphatically τη σημασία της εκπαίδευσης του σωφρονιστικού προσωπικού στην κατεύθυνση της δημιουργίας περισσότερο ουσιαστικών σχέσεων με τους κρατούμενους για σεξουαλικά αδικήματα, κάτι που κρίνεται πως θα επιδράσει στις πιθανότητες θυματοποίησής τους (ό.π.: 14).

Για τους Ricciardelli και Moir (2013), οι οποίοι μελετούν το καναδικό σωφρονιστικό σύστημα αναφορικά με τους σεξουαλικούς εγκληματίες, οι αποφυλακισμένοι εν γένει είναι η κοινωνική ομάδα που θεωρείται από τις περισσότερο στιγματισμένες στις δυτικές κοινωνίες. Ανάμεσα σε αυτούς, οι κρατούμενοι που κατηγορούνται ή έχουν καταδικαστεί για τη σεξουαλική θυματοποίηση γυναικών και παιδιών είναι ακόμη περισσότερο στιγματισμένοι, θεωρούμενοι ως «τέρατα»· αυτός ο στιγματισμός τους ακολουθεί και στο στάδιο της αποφυλάκισης, καθώς υποβάλλονται σε έντονη επιτήρηση (ό.π.: 355). Το στίγμα που τίθεται στους δράστες σεξουαλικών εγκλημάτων επιφέρει την αντίληψή τους ως κατώτερων, επικίνδυνων, ακόμη και υπάνθρωπων, φέρνοντας στον νου τον homo sacer του Agamben (ό.π.: 356). Έτσι, οι κρατούμενοι για τα εγκλήματα αυτά είναι οι πιο στιγματισμένοι ανάμεσα στους στιγματισμένους, θεωρούμενοι πως αξίζουν αυστηρής ποινής και μεταχείρισης, η οποία με τη σειρά της περιορίζει τις δυνατότητες επανένταξής τους (ό.π.: 357). Επίσης, παρατηρείται πως οι αστυνομικοί και οι υπάλληλοι της φυλακής έχουν περισσότερο αρνητικές αντιλήψεις για αυτούς σε σχέση με τους επιμελητές κοινωνικής αρωγής, τους ψυχολόγους και τους υπόλοιπους κρατούμενους (ό.π.).

Ο ελληνικός Σωφρονιστικός Κώδικας του 1999 ακολουθεί ένα πρότυπο ουδετερότητας σχετικά με την εκτέλεση της ποινής κατά της ελευθερίας, έχοντας εγκαταλείψει σε μεγάλο βαθμό τις αναμορφωτικές στοχοθεσίες των παλαιότερων σωφρονιστικών νομοθεσιών (1967 και 1989). Κατά συνέπεια, ο σκοπός της ποινής είναι η εκτέλεση της δικαστικής απόφασης με σεβασμό στα θεμελιώδη δικαιώματα των κρατουμένων (Κουλούρης, 2009α: 106· Karydis & Koulouris, 2013: 271-2). Το ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα χαρακτηρίζεται από κακή υποδομή, έλλειψη χώρου, έλλειψη επαρκούς ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης (OPCAT, 2019· CPT, 2020) και την υπερεκπροσώπηση των αλλοδαπών (Karydis & Koulouris, 2013: 274-5, 278· Κόρος, 2020: 207). Επιπλέον, η εκπαίδευση του σωφρονιστικού προσωπικού θεωρείται ανεπαρκής, η εργασία τους βασίζεται κατά κύριο λόγο στην επιτήρηση των κινήσεων των κρατουμένων, στην έρευνα, στη σύνταξη αναφορών, στη χρήση συσκευών ασφάλειας και επικοινωνίας. Έχουν περιορισμένες προσωπικές επαφές με τους κρατούμενους και, αναφορικά με περισσότερο προσωπικές ανάγκες, πραγματοποιούν κατά βάση παραπομπές στο εξειδικευμένο προσωπικό, η αριθμητική παρουσία του οποίου είναι δυσανάλογα μικρή σε σχέση με τον αριθμό των κρατουμένων, και κατά συνέπεια σε σχέση με τις ανάγκες που υπάρχουν. Τέλος, το προσωπικό

εργάζεται υπό κακές συνθήκες, με έλλειψη καθοδήγησης και χωρίς επίβλεψη, απομονωμένο από άλλους φορείς του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης και κοινωνικούς εταίρους (Karydis & Koulouris, 2013: 275-6).

Επιπλέον, ο πληθυσμός των φυλακών παρουσιάζει αυξητικές τάσεις (με εξαίρεση, ίσως, την αμέσως προηγούμενη περίοδο), ως αποτέλεσμα της άσκησης αντιφατικών αντεγκληματικών πολιτικών (κινούμενων μεταξύ αυστηρότητας και επιείκειας) και στρατηγικών «έμμεσης μείωσης των ποινών» (Τζαννετάκη, 2016) : τα δικαστήρια επιβάλουν υψηλές ποινές κατά της ελευθερίας, ως αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, συντηρητικών προσεγγίσεων, ως «απάντηση» σε πολιτικές που αποσκοπούν στον περιορισμό του υπερπληθυσμού των φυλακών (σχετικά με τον ευεργετικό υπολογισμό της εργασίας των κρατουμένων, την απόλυση υπό όρους, την εισαγωγή εναλλακτικών της φυλάκισης ποινών και μέτρων κ.ο.κ.) και ως αποτέλεσμα αυστηρών επιλογών αντεγκληματικής πολιτικής και μιας εμπιστοσύνης στις ποινές φυλάκισης για την ικανοποίηση μιας συνεχώς αυξανόμενης επιμονής της κοινής γνώμης προς αυτήν την κατεύθυνση (Karydis & Koulouris, 2013: 270, 283). Ως αποτέλεσμα, ο μόνιμος υπερπληθυσμός «κατηγορείται», μεταξύ άλλων για τη διατάραξη της προσωπικότητας των κρατουμένων, τη μείωση του αυτοσεβασμού και την αύξηση της ανασφάλειας, ως αποτέλεσμα του μεγαλύτερου κινδύνου υποβολής σε βίαια περιστατικά (Δημόπουλος, 2009: 488-9). Επίσης, ο υπερπληθυσμός καθιστά τη διοίκηση των φυλακών προβληματική και δυσχεραίνει τη διεξαγωγή προγραμμάτων επανένταξης (Δημόπουλος, 1998: 131). Η «αποθήκευση» των κρατουμένων είναι εξαιρετικά προβληματική υπό την έννοια της ανάγκης σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και παραβιάζει το άρ. 3 της ΕΣΔΑ (απαγόρευση των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή τιμωρίας), όπως έχει επανειλημμένα τονιστεί από εθνικούς και περιφερειακούς οργανισμούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και το ΕΔΔΑ (Κόρος, 2020: 208). Η σκληρή και χωρίς περιεχόμενο έκτιση της ποινής υπό απάνθρωπες και εξευτελιστικές συνθήκες παράγει έναν αδρανή και κοινωνικά ελλειμματικό σωφρονιστικό πληθυσμό (Κουλούρης, 2009β).

Η μελέτη μας, η οποία είναι εν εξελίξει, επιβεβαιώνει την ειδική μεταχείριση που επιφυλάσσεται για τους κρατούμενους για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, καθώς αυτοί ως επί το πλείστον κρατούνται στο Κατάστημα Κράτησης Τρίπολης και σε πτέρυγες του Καταστήματος Κράτησης Γρεβενών που διατίθενται ειδικά για αυτούς. Ο λόγος αυτής της ειδικής μεταχείρισης, παρά την ανυπαρξία σχετικής ειδικής αναφοράς και πρόβλεψης στη σωφρονιστική νομοθεσία, διαφαίνεται πως είναι η ανάγκη προστασίας τους, λόγω του ιδιαίτερου στίγματος που επιφέρει η φυλάκιση για έγκλημα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, ειδικά δε όταν αυτό έχει τελεστεί σε βάρος ανήλικου ατόμου. Το στίγμα του σεξουαλικού εγκληματία επιφέρει έναν συνεχή φόβο για σοβαρή θυματοποίηση των κρατουμένων, που είναι γνωστός και στους εργαζόμενους στο

ποινικοκατασταλτικό σύστημα (σωφρονιστικούς υπαλλήλους, εξωτερικούς φρουρούς, αστυνομικούς). Η θυματοποίηση αυτή, κατά τις μεταγωγές για δικαστικούς ή άλλους λόγους ή κατά τη σύντομη παραμονή σε κατάσταση κράτησης διαφορετικό από αυτά στα οποία διαμένουν αποκλειστικά ή διαχωρισμένοι οι συγκεκριμένοι κρατούμενοι, λαμβάνει τη μορφή βίας (ενίοτε και σεξουαλικής) από άλλους κρατούμενους, με την ανοχή-αρωγή των αρχών, ή και από τους ίδιους τους φορείς του κοινωνικού ελέγχου. Ωστόσο, όπως ήδη παρατηρήθηκε, η προκαταρκτική έρευνά μας δεν έδειξε κάποια αντιστοιχία αυτού που παρατηρείται σε άλλες μελέτες σε σωφρονιστικά συστήματα άλλων χωρών, σχετικά με την ιεραρχία μεταξύ των κρατουμένων για σεξουαλικά εγκλήματα, σε σχέση με τα σεξουαλικά αδικήματα σε βάρος παιδιών. Για τη θυματοποίηση ενός κρατουμένου για έγκλημα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, αρκεί η πληροφορία ότι προέρχεται από κατάσταση όπου κρατούνται δράστες αυτών των εγκλημάτων.

Η έρευνά μας, επιπλέον, στη μέχρι τώρα πορεία της, καταγράφει σοβαρές ελλείψεις προγραμμάτων και παρεμβάσεων για την κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων γενικά, και των κρατουμένων για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, ειδικότερα. Προγράμματα ειδικά προσανατολισμένα στις πράξεις για τις οποίες βρίσκονται στη φυλακή αυτοί οι κρατούμενοι και στους ίδιους τους δράστες απουσιάζουν εντελώς. Τέλος, σημαντικά προβλήματα παρατηρούνται και σχετικά με τις δυνατότητες επανένταξης των κρατουμένων για τα εγκλήματα αυτά, ειδικά σε ό,τι αφορά τη στέγαση και την εύρεση εργασίας. Αναφορικά με το πρώτο, ο στιγματισμός τους ενδέχεται να τους αποκόψει από τον κοινωνικό και οικογενειακό τους περίγυρο, οπότε, στις περιπτώσεις που δεν υπάρχει η δυνατότητα στέγασης σε ιδιόκτητο σπίτι, η αστεγία ή η επισφαλής στέγαση είναι σοβαρές πιθανότητες. Σχετικά με την επαγγελματική αποκατάστασή τους, παρατηρείται ότι οι συνθήκες της αγοράς εργασίας, ο στιγματισμός και τα θεσμικά εμπόδια εύρεσης εργασίας συνεπεία του εγκλεισμού καθιστούν την κατάσταση ιδιαίτερα δύσκολη. Η ιδιαίτερη ταυτότητα του δράστη ενός εγκλήματος κατά της γενετήσιας ελευθερίας δεν αναφέρθηκε ότι επιδρά περαιτέρω στις ήδη υπάρχουσες σοβαρές δυσκολίας εύρεσης εργασίας για τους συμμετέχοντες.

Είναι σημαντικό να τονιστεί πως μια κριτική του καθεστώτος μεταχείρισης των κρατουμένων για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας δεν πρέπει να δίνει έμφαση αποκλειστικά σε ζητήματα σχετικά με τον στιγματισμό, τη βία, τη θυματοποίηση, την κοινωνική απομόνωση και την έλλειψη προοπτικών κοινωνικής επανένταξής τους, αλλά θα πρέπει να μπορεί να εστιάσει σε περισσότερο δομικά ζητήματα, λαμβάνοντας υπόψη και τις θέσεις της φεμινιστικής θεωρίας. Σύμφωνα με την Taylor (2018), θα πρέπει να ασκηθεί κριτική στον «φεμινισμό του εγκλεισμού» (“carceral feminism”). Κατά τη ίδια, πρόκειται για μια προβληματική θεώρηση που καθιστά τον φεμινισμό έναν λόγο (περί του) ελέγχου του εγκλήματος, οδηγούμενο στα μονοπάτια της νεοφιλελεύθερης ποινικότητας και σε μια επίταση της τιμωρητικότητας (ό.π.:

34). Η ενδημική σεξουαλική βία θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη, όταν προκρίνεται η φυλακή ως μέσο για την αντιμετώπιση του εγκλήματος. Από μια φεμινιστική σκοπιά, λοιπόν, η φυλακή θα πρέπει να προσεγγιστεί ως «ένα υπερ-μισογυνικό περιβάλλον όπου οι ΛΟΑΤΚΙ και οι σεξουαλικοί κρατούμενοι στοχοποιούνται συγκεκριμένα» και υποβάλλονται σε βιασμούς, και όπου η σεξουαλική βία είναι δομική και κοινότοπη με τη μορφή των μη-συναινετικών σωματικών ελέγχων και άλλων στιγματιστικών και προσβλητικών πρακτικών (ό.π.). Επομένως, η κουλτούρα του βιασμού κανονικοποιεί τον βιασμό ως τιμωρία.

Η συνέχεια της μελέτης μας, που θα εστιάσει περισσότερο στη σωφρονιστική εμπειρία των κρατούμενων για εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας, με έρευνα σε πληθυσμό που βρίσκεται σε καταστάματα κράτησης, αναμένεται να μας δώσει τη δυνατότητα να καταθέσουμε πιο πλούσια ερευνητικά συμπεράσματα, τα οποία θα χρησιμεύσουν ως προτάσεις σωφρονιστικής-αντεγκληματικής πολιτικής και ως προτάσεις για παρεμβάσεις κοινωνικής επανένταξης των κρατούμενων αυτής της κατηγορίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Ελληνόγλωσσες

- Αλοσκόφης, Ο. (2010). *Ο άτυπος κώδικας συμπεριφοράς των κρατουμένων: Στρατηγικές επιβίωσης στη σύγχρονη φυλακή*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ.Ν.Σάκκουλα
- Δημόπουλος, Χ. (1998). *Η κρίση του θεσμού της φυλακής και οι μη φυλακτικές κυρώσεις*. Αθήνα- Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα
- Δημόπουλος, Χ. (2009). *Σωφρονιστικό Δίκαιο*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Εθνικός Μηχανισμός Πρόληψης των Βασανιστηρίων & της Κακομεταχείρισης (2019). *Ετήσια Ειδική Έκθεση OPCAT 2019*. Διαθέσιμο στο: <https://www.synigoros.gr/?i=human-rights.el.files.726938>
- Ιωσηφίδης, Θ. (2008). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική
- Κόρος, Δ. (2020). *Η πειθαρχία και τα όριά της στην ελληνική φυλακή*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος
- Κουλούρης, Ν. (2009α). *Η κοινωνική επανένταξη της φυλακής*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Κουλούρης, Ν. (2009α). Εισαγωγή- Ανώδυνη φύλαξη αδρανών ανθρώπων. Ένας προορισμός για τις ελληνικές φυλακές; Σε ίδιου (επιμ.). *Επι-φυλακή. Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού: Λειτουργία, κατάσταση και μεταχείριση των κρατουμένων*. Αθήνα- Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Λυδάκη, Α. (2001). Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας (2η έκδοση). Αθήνα: Καστανιώτης
- Πανταζής, Π. (2009). *Από τα υποκείμενα στο υποκείμενο: Η βιογραφική προσέγγιση στην ψυχοκοινωνική έρευνα* (3η έκδοση). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Τζαννετάκη, Τ. (2016). Η Στρατηγική Έμμεσης Μείωσης των Ποινών. Η εξάντληση των ορίων της και η ανάγκη αλλαγής παραδείγματος. *The Art of Crime*, τ. 1, Νοέμβριος 2016, Η Στρατηγική Έμμεσης Μείωσης των Ποινών: Η εξάντληση των ορίων της και η ανάγκη αλλαγής παραδείγματος – *The Art of Crime*
- Τσιώλης, Γ. (2007). Ιστορίες ζωής και βιογραφικές ανασυγκροτήσεις. Στο Σ.Παπαϊωάννου (επιμ.), *Ζητήματα θεωρίας και μεθόδου των κοινωνικών επιστημών*. Αθήνα: Κριτική, σσ.88-119
- Agamben, G. (2005). *Homo sacer: Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή* (μετάφραση Τσιαμούρας, Π.). Αθήνα: Εκδόσεις Scripta
- Babbie, E. (2011). *Εισαγωγή στην κοινωνική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική
- Glesne, C. (2018). *Η ποιοτική έρευνα: Οδηγός για νέους επιστήμονες*. Αθήνα: Μεταίχμιο
- Plummer, K. (2000). *Τεκμήρια ζωής: Εισαγωγή στα προβλήματα και τη βιβλιογραφία μιας ανθρωπιστικής μεθόδου*. Αθήνα: Gutenberg

Ξενόγλωσσες

- Abrams, K.M. and Gaiser, T.J. (2017). Online focus groups. In N.G. Fielding, R.M. Lee and G. Blank (Eds), *The Sage handbook of online research methods* (2nd ed.) (pp.435-450). London: Sage
- Atkinson, R. (1998). *The life story interview*. Thousand Oaks: Sage
- Baker, T., Zgoba, K., and Gordon, J. A. (2019). Incarcerated for a Sex Offence: In-Prison Experiences and Concerns about Reentry. *Sexual Abuse*, 33(2), DOI: 10.1177/1079063219884588
- Bryman, A. (2004). *Social research methods* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press
- Deakin, H. and Wakefield, K. (2014). Skype interviewing: Reflections of two PhD researchers. *Qualitative Research*, 14(5), 603-616
- Durkheim, E. (1984). *The Division of Labour in Society*. Basingstoke: Macmillan (translated in English by Simpson, G)
- European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman and Degrading Treatment or Punishment (2020). Report to the Greek Government on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 28 March to 9 April 2019. Διαθέσιμο στο: <https://rm.coe.int/16809e2058>
- Garland, D. (1990). *Punishment and modern society: A study in social theory*. Oxford: Clarendon Press.
- Given, L. (Ed.) (2008). *The sage encyclopedia of qualitative research methods* (vol. 1 & 2). Thousand Oaks: Sage
- Hollway, W. and Jefferson, T. (2000). *Doing qualitative research differently: Free association, narrative and the interview method*. Thousand Oaks: Sage
- Janghorban, R., Roudsari, R.L. and Taghipour, A. (2014). Skype interviewing: The new generation of online synchronous interview in qualitative research (Commentary). *International Journal of Qualitative Studies in Health and Well-being*, 9: 241-52
- Karydis, V. and Koulouris, N. (2013). Greece: Prisons Are Bad but Necessary (and Expanding), Policies are necessary but Bad (and Declining). In Ruggiero, V. and Ryan, M. (eds.) *Punishment in Europe: A Critical Anatomy of Penal Systems* (pp. 263-286). London: Palgrave Macmillan
- Levins, A. (2014). *Living among sex offenders. Identity, safety and relationships at Whatton prison*. The Howard League for Penal Reform
- Lolacono, V., Symonds, P. and Brown, D.H.K. (2016). Skype as a tool for qualitative research interviews. *Sociological Research Online*, 21(2), 103-117
- O' Connor, H. and Madge, C. (2017). Online interviewing. In N.G. Fielding, R.M. Lee and G. Blank (Eds), *The Sage handbook of online research methods* (2nd ed.) (pp.416-434). London: Sage
- Rezabek, R.J. (2000). Online focus groups: Electronic discussions for research. *Forum: Qualitative Social Research*, 1(1). Retrieved October 9, 2020, from <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1128/2509>
- Ricciardelli, R., and Moir, M. (2013). Stigmatized among the Stigmatized: Sex Offenders in Canadian Penitentiaries. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 55(3), 353-385
- Ritchie, J. and Lewis, J. (Eds) (2003). *Qualitative research practice: A guide for social science students and researchers*. London: Sage
- Ritchie, J., Lewis, J. and El am, G. (2003). Designing and selecting sample. In J. Ritchie and J. Lewis (Eds), *Qualitative research practice: A guide for social science students and researchers* (pp.77-108). London: Sage
- Ritchie, J., Spencer, L. and O' Connor, W. (2003). Carrying out qualitative analysis. In J. Ritchie and J. Lewis (Eds), *Qualitative research practice: A guide for social science students and researchers* (pp.219-262). London: Sage
- Salmons, J. (2015). *Qualitative online interviews: Strategies, design, and skills* (2nd edition). London: Sage
- Salmons, J. (2012). Designing and conducting research with online interviews. In J. Salmons (Ed.), *Cases in online interview research* (pp.1-30). London: Sage
- Spencer, D. (2009). Sex offender as homo sacer. *Punishment and Society*, 6(2), 219-240
- Sullivan, J.R. (2012). Skype: An appropriate method of data collection for qualitative interviews? *The Hilltop Review*, 6(1), 54-60
- Taylor, C. (2018). Anti-Carceral Feminism and Sexual Assault- A Defence. A Critique of the Critique of Carceral Feminism. *Social Philosophy Today*, 34,29-49
- Van den Berg, C., Beijersbergen, K., Nieuwbeerta, P., and Dirkzwager, A. (2018). *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 30(7), 825-45
- Vold, G. B., Bernard, T. J and Snipes, J. B. (1998). *Theoretical Criminology*. 4th Ed. New York, Oxford: Oxford University Press.